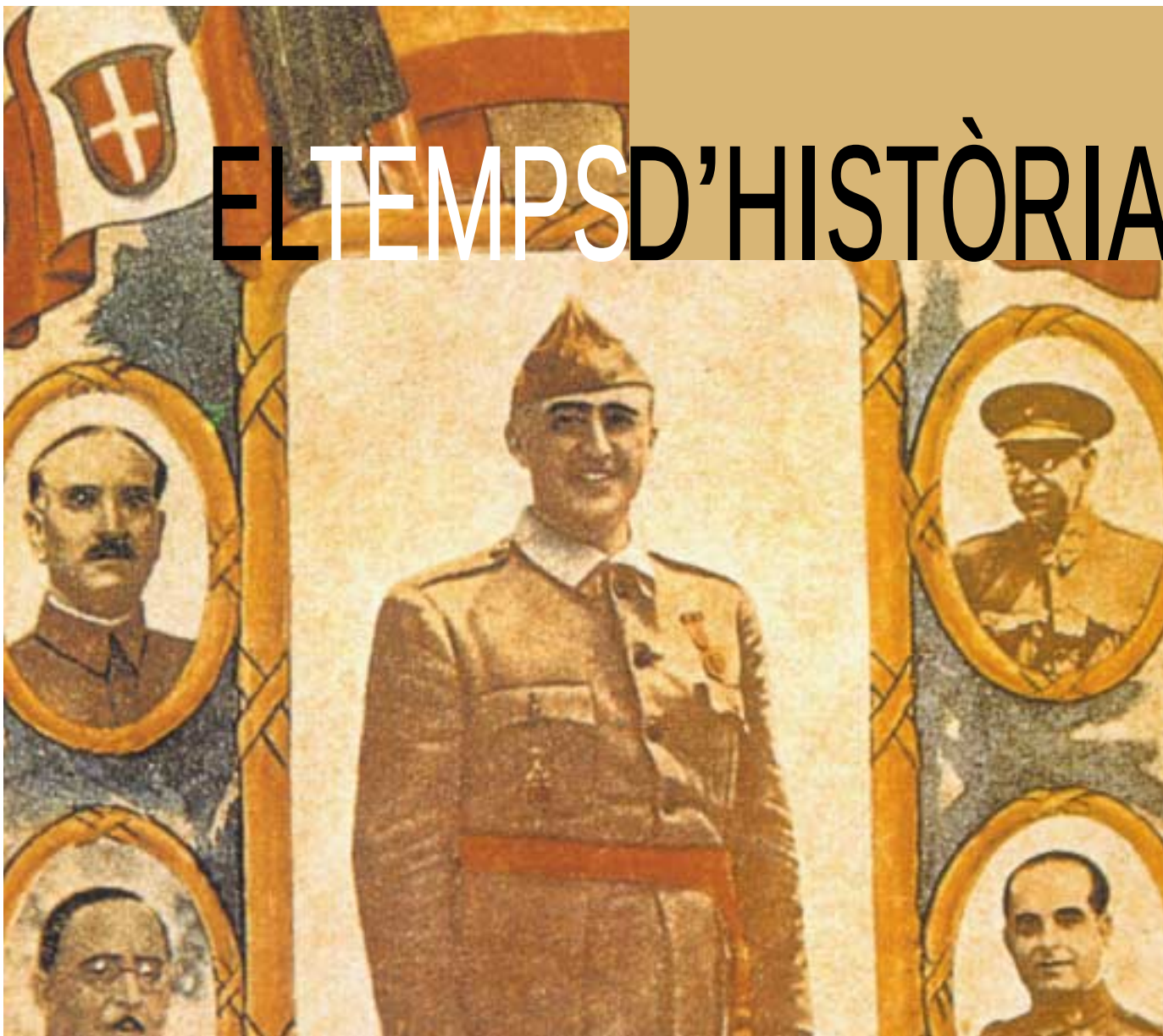

EL TEMPS D'HISTÒRIA

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

LES PRESONS DE Franco

Amb motiu de l'aniversari de la mort del dictador Francisco Franco, aquesta edició d'EL TEMPS d'Història recorda amb un ampli dossier el llegat més negre de la dictadura: les presons franquistes.

45	EDITORIAL
46	OPINIÓ
48	CONNEXIONS
49	COMBINATÒRIA
50	L'ENTREVISTA
53	FER I DESFER
54	DOSSIER
66	RODA EL MÓN
69	LLIBRES
70	L'APARADOR
71	CERCLES D'ART
72	AGENDA
73	ESBÓS

CAIXA CATALUNYA

© EDICIONS DEL PAÍS VALENCIÀ, SA

DIRECCIÓ
FERRAN GARCIA-OLIVER, AGUSTÍ ALCOBERRO, ANTONI MARIMON

COORDINACIÓ
MIQUEL PAYERAS

Les guerres són el caixer d'un gran riu d'aigües tèrboles per on davalla la història d'un poble, i en bona part la seua memòria. Potser perquè en el seu si emergeixen totes les qualitats de la condició humana, aquests escenaris terribles de morts anònimes i a balquena sempre han desvetllat una certa fascinació. N'hi ha que s'hi acosten atrets per la morbositat, com n'hi ha que s'hi acosten per resoldre interrogants d'aquesta mateixa condició humana, però al marge dels interessos particulars la guerra ens ha acompanyat des que l'home és home com a punt de meditació, com a evocació i fins i tot com a "entreteniment". Homer ja es proposa distraure els lectors i el cinema ha trobat en les batalles de la humanitat un planter inesgotable d'arguments per a un públic addicte. Els "artistes" ara i adés han fet servir les seues habilitats per perpetuar el record d'un episodi bèl·lic, digueu-li el Laocoont, qualsevol arc de triomf o el *Guernica*. Ni els poetes han pogut escapar de les oportunitats que els ofereix la guerra per segregar profundes emocions en forma de versos èpics o luctuosos.

No cal dir que els historiadors en feren de la guerra una especialitat i tot. Els grans moviments dels exèrcits, la grandesa d'una victòria o el desastre d'una derrota, les tàctiques d'atac i defensa, les batalles, les armes, l'organització militar, els codis i els uniformes germinaren en una abundosa literatura historiogràfica, obsessivament centrada en l'esdeveniment, la dada concreta i l'estadística. En aquesta vastíssima producció el poble quedava relegat, com a mut testimoni d'uns fets terribles. Els subalterns eren precisament la carn de canó, el bestiar sacrificat, les generacions truncades. "Com" vivia la guerra la gent del poble, "què" en pensava o mitjançant "quines" imatges i incidents la recordava eren preguntes exòtiques, gairebé improcedents. L'historiador, comptat i debatut, no hi cercava més que la justificació del seu propi estat, o millor, de la seua nació, i es prestà, doncs, a subministrar el llustre pertinent en una de les maniobres ideològiques més ben acabades dels dos darrers se-

Una guerra més per a la història

gles passats. Tot i els ardors escripturaris, no deixava de ser aquesta una història freda, institucional, massa esclava del poder. El novel·listes guanyaren una vegada més la partida als historiadors, buscaren la cara oculta de la guerra, més enllà del drama col·lectiu, i trobaren unes audiències absolutament receptives. A *Guerra i pau*, a més d'un colossal fresc de la Rússia entre Austerlitz i Borodino, Tolstoi es proposa fins i tot desmentir els historiadors russos i napoleònics; Joan Sales, a *Incerta glòria*, il·lumina també la rereguarda de la nostra Guerra Civil; a *El pont sobre el Drina*, Ivo Andrić ens passeja per quatre-cents anys de la història convulsa de Bòsnia prenent com a metàfora d'aquest pont. De títols n'hi ha per donar i per vendre.

Els historiadors han reciclat la forma d'escriure i els interessos, però com que en tota bugada es perd un llençol la guerra ha passat a un segon terme, quan no la negligeixen descaradament. Si li presten atenció és més aviat des de l'angle de la tecnologia, atès que ara i sempre la guerra ha estat un camp privilegiat per a la investigació i l'aplicació de la ciència. Leonardo da Vinci imaginava portentoses màquines de guerra que no anaven més enllà del dibuix, però ja insinuava un àmbit de recerca de conseqüències imprevisibles. No és estrany, doncs, si als historiadors els ha agafat desprevinguts i en la inòpia el conflicte afganès. I mentrestant cauen bombes sobre Kabul, Qandahar o Jalalabad. Gràcies a la guerra, els nostres coneixements de geografies locals afganes i del complicat mapa d'aquell bocí estripat d'Àsia, que colonitzadors europeus apedaçaren al seu gust, se'ns fan una mica més diàfans. Ja succeí això amb el Caucas i amb els Balcans —que són un ampli balcó cap a l'Àsia—, i tornarà a passar just allà on els mapes són un caprici de folls i no les ratlles naturals que permeten el diàleg entre els uns i els altres sense les insídies de l'ètnia o del Déu de torn.

Les bombes són més que res nord-americanes i britàniques, encara que José María Aznar voldria afegir-hi ni que fóra una traca valenciana, però és improbable que tanta bomba redrexe el futur d'un país tan maltractat per la història com l'Afganistan, i no se sap massa bé quins maltractaments pesen més, si els dels colonitzadors o els infligits pels mateixos afgans de qualsevol pelatge. Bo hauria estat, abans de sumar al terror talibà el terror de la "llibertat persistent", una mica de pedagogia històrica per tal de comprendre millor l'entrellat d'aquell galimaties. En realitat això no importa gens. A hores d'ara, entre nosaltres, no hi ha més història que la d'Occident, i si no mireu-vos els manuals escolars i els programes universitaris.

Des de la seva victòria electoral del 1996, el Partit Popular ha fet tot el possible, encara que sigui involuntàriament, per animar una discussió sobre el que ha de ser l'ensenyament de la història al segon ensenyament. Qualsevol lector mitjanament informat coneix els episodis d'aquest intervencionisme, que ha arribat a comptar amb el concurs sancionador de la Real Academia de la Historia (juny de 2000). El Govern espanyol, alarmat, s'havia de fer valedor de l'ensenyament d'una història "objectiva" i respectuosa amb la realitat constitucional d'una Espanya nacional.

A Catalunya, la resposta no es va fer esperar i per diferents conductes es va contestar contra una intromissió que afectava l'autonomia mateixa i semblava insinuar nostàlgies sospitoses de passats temps dictatorials de manual únic. Finalment, la sempre inquieta Fundació Bofill va impulsar la redacció d'un informe (juliol de 2001) on s'analitzen els principals manuals d'un grapat de comunitats autònomes: s'hi avaluen continguts i es compten el nombre de pàgines dedicades a aquell o altre tema, per argumentar l'error de base de les apreciacions ministerials i de les queixes d'aquells que tenen una visió estretament uniformista de l'estat i de la seva trajectòria històrica.

Tot amb tot, ni la pressió política ni les constatacions estadístiques i les valoracions objectives sembla que hagin servit per gaire cosa. Un es pot preguntar, legítimament, si hem perdut una altra ocasió per a debatre, més enllà de les valoracions internes que pot fer el "gremi" docent (el directament afectat), el paper i el lloc que la nostra societat reserva a la història, encara que només sigui reflexionant sobre el valor —que deixem constància de fins quin punt el considerem transcendental— que reserva al seu ensenyament.

Podem considerar, com han fet tants altres, que el tema concret dels manuals d'història és tan significatiu

Una altra ocasió perduda

Jordi Cassasses

com secundari. En un cert sentit, podríem aventurar que l'essencial no és ni tan sols la seva qualitat, tot i que només amb la presentació externa que es fa ja es retregui una forma determinada d'entendre aquesta parcel·la del coneixement i la seva didàctica. Més enllà del seu contingut, el problema d'un manual és el de l'ús que se'n pot fer i que se'n fa. I això, encara que pugui inquietar alguns no fa referència al manual sinó al cos docent i a la imatge que en tenim.

El manual és, si es vol, el centre d'un conjunt de materials cada cop més heterogenis que permeten al professor ajudar l'alumne en aquesta complexa tasca d'acostament al discurs històric. Vist així, el manual és una eina que ajuda el professor a convertir-se en vehicle de foment del pensament ordenat i crític, això és, d'un pensament lliure.

El problema no està a fer reescriure els manuals; encara menys si la pressió prové de la necessitat d'adaptar l'ensenyança al temps canviant, i trepidant a voltes, de la política. El debat sobre l'ensenyament de la història s'ha de traslladar a la mateixa societat receptora d'aquest ensenyament. És aquesta societat qui ha de decidir si vol que la història sigui una matèria central en el seu sistema educatiu o vol que sigui un simple recitatiu del que cal recordar en la identificació cronològica de la nació i del conjunt del "món oficial" que l'envolta (cada cop acceptem més la inevitabilitat del "políticament correcte"): un record sancionat pel poder públic i finançat cada cop més per incontrolables fons privats.

El debat sobre l'ensenyament de la història deixa de tenir sentit quan veiem la indiferència que té la societat per escatir quin paper reserva a la història i a la memòria dins el conjunt dinàmic de la seva cultura política. En aquesta reflexió, compromesa per naturalesa, notem també la desaparició d'un criteri per part del que fins fa unes dècades coneixíem com l'esquerra: el seu discurs de vocació transformadora ha estat substituït per una defensa mecànica de la situació passada, per una mena de resistencialisme ranci.

Abans de retocar els manuals caldria debatre si, més enllà de les declaracions fetes d'esma sobre el paper destacat que reservem a la història, la nostra quotidianitat no es troba més aviat determinada per una vivència postmoderna. Poc podem fer en aquest cas, perquè la postmodernitat intenta liquidar la disciplina històrica com a forma central del coneixement que una societat té d'ella mateixa i el que fa és substituir-lo per altres sensibilitats de natura ben ahistòrica.

El món no para de ser dramàticament històric i això ens obliga als historiadors a no deixar aquesta ocasió com una nova oportunitat perduda per encetar aquest debat col·lectiu.

Algun dia, la nostra historiografia haurà de dedicar més d'una monografia a la ingent aportació que els ajuntaments i la vida local han fet a la reconstrucció nacional d'aquests països nostres. Des de l'inici de la democràcia, les sales i cases de la vila, les associacions i la premsa municipal han estat un focus constant d'iniciatives compromeses amb aquesta terra i amb la seva llengua. Iniciatives que moltes vegades superen els àmbits competencials de l'administració municipal, i que intenten fer una aportació en positiu a la nostra consciència col·lectiva. Iniciatives compromeses com els cursos per a adults i els cursos de català que han acostat la nostra realitat, des de l'àmbit de gestió pública més pròxim al ciutadà. Iniciatives que, molts pics, incideixen també en el món de la història, en el món de la nostra història, i que no fan més que compensar la migradesa de recursos, que no d'imaginació, de la cultura privada.

Un darrer exemple d'aquestes aportacions de l'administració local i fruit de l'esforç ciutadà el tenim a les Illes Balears, concretament a l'Ajuntament de Pollença, on la seva Regidoria d'Educació ha promogut l'edició d'una col·lecció de còmics, titulada *Les aventures d'en Cerdà*, adreçada

L'aportació local

Josep Melià Ques

als escolars i que cerca d'acostar al jovent episodis transcendents del nostre esdevenir nacional. Tot just ara tenim al carrer el primer número, *El Tresor de Vàritx*, fruit de la voluntat municipal i l'esperit de servei dels qui han tengut un paper decisiu i molt d'agrair, el seu redactor, l'historiador Pere Salas, els seus dibuixants, els germans Provençal, i el seu editor, en Gracià. Aquest primer número narra la repoblació catalana de l'illa, i en concret d'aquest estimat poble del nord de Mallorca; i ho fa utilitzant com a eines d'aproximació al seu públic els llocs i els cognoms que més s'acosten, encara avui, a la realitat de la vila.

Potser destacar un llibret que no fa més que començar un camí, que Déu sap si serà profitós o una flor que no fa estiu, és una mica arriscat. Tot amb tot, no sempre hem de fixar la nostra atenció en els grans projectes i en la política amb majúscules; perquè és ben cert que no per molt d'espai mediàtic que ocupi determinada proposta aquesta serà més eficaç. Són els resultats de les coses allò que les fa realment importants i no qui les fa o presenta.

La integració en un municipi, viure de les festes patronals, la participació en la seva vida associativa, esportiva, cultural, l'establiment d'amistat amb els seus veïns, són punts massa poc valorats en el procés d'assimilació de l'ésser nacional del lloc d'acollida. I si a això hi afegim una feina amb els al·lots, de ben petits, paral·lela i coordinada amb l'escola, d'assumpció del que és més general des d'allò més local, des d'allò que es visualitza amb més facilitat i no es mou en la boirosa teoria, haurem donat una empenta de primera magnitud per mantenir viva la flama de la nostra identitat.

Certament, aquestes reflexions no són traslladables, almanco al cent per cent, a les grans ciutats; l'àmbit urbà, on la vida en societat no és tan tàctil, la identificació no és tan bona d'arrelar. Tampoc no és, però, un àmbit d'actuació que es pugui menystenir i menysprear. No per definició les grans conglomeracions poblacionals i demogràfiques han de ser asèptiques, perquè ja fa anys que hem après que la neutralitat nacional no és més que l'emascament suau de la substitució cultural més bèstia. Tanmateix, la penetració municipal sí que resulta molt més difícil, la proximitat se difumina i, en conseqüència, la desitjada eficàcia queda més limitada.

Si tot fa munt, si allò realment cabdal és sumar, si tant les grans empreses com les més humils totes fan camí en la necessària integració dels nous, siguin castellanoparlants, alemanys o africans, la posada a l'abast de nous instruments i material és un mèrit que no per venir del denotat món local ha de romandre en l'oblit. Si la nació és, a més d'altres coses, una experiència compartida, tot i que la mobilitat dels nostres dies posi en quarantena el plantejament clàssic, aquesta força de legitimació no pot quedar negligida per propostes que de tan descafeïnades han perdut el gust i l'aroma d'allò que pretenen reproduir i catapultar. Ara que vivim temps de catalanisme sense gruix, reivindicar la tasca farcida de contingut dels ajuntaments des de l'any 1979 ençà és una qüestió de justícia.

XAVIER GÓMEZ

Hi ha un món rere les paraules, ens diuen les lletres de ferro que Perejaume deixà sobre la terra l'any 1989. L'art obre i tanca crivasses, lliga empelts que ningú no sap quan fruitaran i enruna mons que encara són d'un nou-vell per encetar fins que algú els trobi. La fusta d'ametller s'ha d'asclar en la direcció de la veta, el coltell no massa esmolat, que no es clavi, i aleshores, com qui trenca roca de cingle, la clivella baixa fins on hi ha matèria. Les dues ascles esbatanen un món que ens ensenya nusos i

De com la natura esdevé història

Francesc Seres

“Hi ha un món rere les paraules, ens diuen les lletres de ferro que Perejaume deixà sobre la terra... Hi ha un fil d'Ariadna rere les paraules... Hi ha un tall al llenç que ens ensenya que hi ha un trau rere els quadres... Hi ha un fil, tal vegada una madeixa embullada que ens mena pels dos segles passats...”

anells, continuïtats i canvis que ens permeten saltar d'un món a un altre, hi ha un món rere les paraules.

Hi ha un fil d'Ariadna rere les paraules, un fil de cotó, d'espart, de cànem, de fil, un fil de fil que nusa el Verdaguer camina muntanyes i el Foix que trepitja licorella. Podem veure Perejaume bufant per dins d'aquest fil-tub per encebar de tinta un vessant del Montnegre: l'escriptor que passi ens explicarà que ha vist collsacabres i guilleries com si les paraules fossin coses que hom pot posar dins del sarró.

Hi ha un tall al llenç que ens ensenya que hi ha un trau rere els quadres, com una nafra on hom podria posar-hi els dits per furgar i trobar, trabucat dins d'aquesta pintura de paisatge, un Joaquim Mir tocant i retocant les vores de riu dins del quadre, un Miró fent el seu mural al mig de la boscúria, un Jujol encastant els bocins de ceràmica al Parc Güell...

Hi ha un fil, tal vegada una madeixa embullada que ens mena pels dos segles passats des de l'ara mateix de Perejaume. Per trobar-lo només ens és menester un sarró amb les paraules de Marià Vayreda i mirar cap al sud: “Dalt del puig del Bassegoda, hi ha un canapè de blaníssima herba i sòlid respatllet de pedra, on algun temps jo m'hi asseia sovint, contemplant sempre amb el mateix interès el grandios panorama que s'estenia a mos peus...” Quin panorama? Perejaume ens el descriu en la madeixa de línies que resulten de guixar amb els cims del Pirineu en la seva obra. Entintar els pics, escriure amb els Pirineus, unes línies amb forma de vent que traspasa el paper per anar “història enllà”, com si caminant per la muntanya poguéssim bressolar el temps per fer-lo anar al nostre desig i trobar, fent nostre el vers de Marià Manent “He anat a llegir muntanya”, un vertigen d'imatges: els Aleixars de Mir de l'any 1910, les Illes del Somni de Carles Riba, frondes de Vayreda, els caminars, els peus, les sabates i els bastons que diu Tàpies, i finalment les paraules de Foix fetes roca: “Estirat damunt la platja sense fi, he vist com les ones furioses llençaven una còrpora idèntica a la meva, en estat fòssil.” Hi ha un fil que ens mena.

EL TEMPS

Les armes químiques tornen a estar, malauradament, d'actualitat. Algunes de les més potents aparegueren durant la Primera Guerra Mundial, de la mà del químic alemany Fritz Haber.

La ciutat flamenca de Ieper –Ypres en francès– té un honor gens envejable: va donar nom a una substància utilitzada com a arma química durant la Primera Guerra Mundial. Es tracta de la iperita, que els alemanys varen utilitzar per intentar obrir-se camí cap a Dunkerke i Calais.

D'armes químiques rudimentàries –produir fums que provoquin ofecs o irritació– ja se n'havien utilitzat en l'antiguitat i en l'edat mitjana. Els anglesos en van aplicar a mitjan segle XIX durant la Guerra de Crimea i en el tombant de segle contra els bòers, a Sud-àfrica. La conferència de l'Haia, del 1899, va comprometre tots els països a no utilitzar aquest tipus d'armes.

Però el 1915 els alemanys no es veien capaços de trencar el front aliat a Ieper. Per això, es varen oblidar de la conferència i quan el vent els va ser prou favorable, el 22 d'abril de 1915, van atacar, tot produint una broma de color groc verdós que va sorprendre l'exèrcit que formaven forces franceses –continentals i colonials africanes, inclosos algerians–, belgues i canadencs. Unes 168 tones de clor van provocar 5.000 morts i 10.000 soldats intoxicats.

Ieper, 1918: neix l'ús massiu d'armes químiques

Xavier Duran

“Les armes químiques tornen a estar; malauradament, d'actualitat. Algunes de les més potents aparegueren durant la Primera Guerra Mundial, de la mà del químic alemany Fritz Haber...”

Els metges anglesos van idear mesures de protecció per a possibles nous atacs. Algunes eren rudimentàries –mocadors amarats de solució de bicarbonat de sodi. D'altres, més sofisticades: milers de màscares fabricades a corre-cuita, imitant un model alemany capturat en el lloc de la batalla. Anglesos i francesos també es van sentir alliberats del compromís de l'Haia i van contraatacar fabricant i llençant un gas anomenat vincenita, que abans havien experimentat amb moltons.

Però els alemanys comptaven amb un científic excepcional: Fritz Haber. Aquest rebria el 1918 el premi Nobel de Química per haver ideat un procés de síntesi d'amoníac, que va permetre als alemanys superar la suspensió de les importacions de nitrat de Xile durant la guerra. El sistema era imprescindible per fabricar fertilitzants i explosius, però en aquells moments devien estar més interessats en la segona aplicació.

Després de l'intercanvi de gasos entre aliats i alemanys, aquests darrers feren un salt qualitatiu. Van utilitzar un gas vesicant –que provoca butllofes– a base de sulfur d'etil diclorat. Anomenat gas mostassa per la seva olor, va rebre el nom d'iperita en ser utilitzat vora aquella ciutat. La batalla química més violenta tindria lloc el març de 1918, cap al final de la guerra. Durant 12 dies els alemanys llençaren centenars de milers de salves amb gas mostassa.

El protocol de Ginebra de 1922 prohibiria l'ús d'armes químiques, però no la seva fabricació i possessió. Potser per això aparegueren nous productes, com el VX, un gas neurotòxic. Però l'home clau durant la Gran Guerra ja no hi era present. Com a jueu, s'havia hagut d'exiliar i havia mort, sembla que força deprimat –ja que es considerava un gran patriota alemany–, a Suïssa. Les seves aportacions militars no influïren perquè els nazis fessin els ulls grossos amb la seva ètnia.

TINA BAGUÉ

Format a Oxford, l'historiador Henry Ettinghausen ha esdevingut un especialista en els orígens de la premsa hispànica del segle XVII. Després de publicar, el 1993, un recull sobre les notícies impreses a Barcelona durant la Guerra dels Segadors, aquest any ha inaugurat la col·lecció "Textos i documents", editada per l'Arxiu Municipal de Barcelona, amb la publicació de la magnífica col·lecció de fulls de notícies impresos a la capital de Catalunya entre 1612 i 1628, i que ha rescatat de l'oblit a la Biblioteca Nacional de Lisboa, amb el títol *Notícies del segle XVII: la premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*.

Seguint les implacables normes administratives que regeixen la vida del

un lluminós dia d'agost, evoquem l'aventura historiogràfica de capbussar-se per les poc trillades col·leccions dels primers exemplars de cultura de masses de la Barcelona del segle XVII. És el que avui en diem la premsa de l'època.

—Vostè es va especialitzar en Quevedo. Com va interessar-se per una matèria tan allunyada de l'alta cultura com els orígens de la premsa hispànica?

—Hi ha quevedistes que no és mouen de Quevedo, però em sembla molt exagerat. Després de fer una tesi sobre l'obra neostoica de Quevedo, que és una cosa molt seriosa, vaig pensar que havia d'haver-hi altres coses interessants i diferents i em vaig trobar les autobiografies de soldats

TINA BAGUÉ

“Trobem constants entre la premsa del segle XVII i l'actual”

Conversa amb l'historiador
Henry Ettinghausen

Una entrevista d'Antoni Sella.

europèus, l'1 d'abril de 2001 Henry Ettinghausen ingressà en el selecte cos de catedràtics emèrits de la universitat anglesa de Southampton. Quatre mesos després, les trenta tones transportables de quatre dècades de vida londinenca esperen trobar un lloc definitiu entre les habitacions de la seva casa de La Pera, el petit municipi –200 habitants– del Baix Empordà on hi ha el castell de Púbol i on estiuja des de fa trenta anys. És, segons la seva descripció, el centre de l'univers, i al voltant d'un petit brollador rodejat de gespa ben tallada, en

espanyols del segle XVII. Vaig fer edicions de dues d'aquestes obres, la d'Alonso de Contreras, que és relativament conegut, i Diego Duque de Estrada, que no és tan conegut. Tot estudiant-los, vaig adonar-me que una de les fonts interessants de documentació eren el que moltes vegades es denomina *relaciones de sucesos*, és a dir, l'equivalent al que nosaltres entenem per la premsa.

—Amb notables diferències.

—La gran diferència és que avui la premsa significa un diari que porta

moltes notícies de tot tipus, i una *relación de sucesos*, normalment, parla només d'un sol fet i, a més a més, no sortia cada dia ni amb una regularitat establerta.

—Vostè en aquest camp ha fet una gran troballa, el de la Biblioteca de Lisboa. Com va localitzar els tres lligalls que contenen quasi el 50% de la premsa barcelonina que ens ha arribat d'aquella època?

—Uf!!! M'he passat els últims vint anys dedicant-me, sobretot, a aquesta premsa primitiva hispànica, la premsa preperiòdica. Vaig buscar en diverses biblioteques i en una bibliografia vaig trobar que es mencionava la relació de Lisboa i em vaig adonar que era un col·lecció impressionant, importantíssima per a la història de la premsa catalana i que valdria la pena difondre-la.

—Què hi troba, en aquests papers, per dedicar-los vint anys de la seva vida?

—Són interessants com a fons historiogràfics per contrastar amb altres relats, com les biografies, però també tenen un interès intrínsec com a premsa i tot el que això vol significar: és a dir, que representa el que una societat o una certa autoritat pensa de si mateixa o vol que els altres en pensin. No només tenim els fets expli-

cats, sinó la manera com estan escrits i els temes escollits.

—És a dir, que hi ha algú que diu què és notícia, que fa una selecció subjectiva.

—Sí. Per més que diguin que amb Catalunya Informació ho saps tot, al món passen moltes coses i ni amb Catalunya Informació ho saps tot. En aquella època passava el mateix. El que em sembla més important és això, el fet que hi hagués una premsa, el que nosaltres, avui, entenem com una premsa i que funcionava, en moltes qüestions, d'una manera molt semblant al que entenem nosaltres.

—El quart poder al segle XVII?

—Hi ha moltes coses comunes. Entenem que la premsa no és objectiva, que sempre es tria el que es considera com una notícia que val la pena donar a conèixer i que, a més a més, els diaris ni tan sols presenten la mateixa notícia de la mateixa manera. Hi ha deformacions ideològiques, i aquestes deformacions ideològiques hi són avui i al segle XVII.

—Com neix aquesta premsa primigènia?

—Jo crec que en el moment en què hi ha una persona, que escriu una carta a una persona d'una altra ciutat o país, i la persona que rep la car-

“La premsa neix quan la persona que rep una carta s'adona que allà hi ha una cosa que no només té interès per a ell, sinó que té un interès més generalitzat. Ja a finals del segle XV hi ha impressors que difonen cartes de relació.”

TINA BAGUÉ

“En principi sembla que eren els cecs els que venien la premsa, quan encara no hi havia la loteria. També a casa dels impressors i, cal suposar, als mercats.”

ta s'adona que allà hi ha una cosa que no només té interès per a ell, sinó que té un interès més generalitzat. A vegades la carta està escrita suggerint aquest interès més general. Ja a finals del segle XV hi ha impressors que difonen cartes de relació. Això, amb el temps, es converteix en alguna indústria i, no sé ben bé com, la gent aprèn les regles del joc i a escriure un tipus de cartes que es presten a ser difoses. També es crea un públic lector, interessat a llegir notícies que vénen de fora.

—La secció d'internacional fou la que va néixer primer?

—Normalment les notícies vénen de fora, però també n'hi ha que són més properes, o, fins i tot, de la mateixa ciutat, com són algunes festes. En aquest sentit, és com els diaris que porten notícies de la seva mateixa ciutat i que quan les publiquen ja saben

que la gent les coneix, o les ha vistes a la televisió.

—Hi ha, en la premsa, vicis i deformacions que han aguantat quatre-cents anys?

—Sí, sí. En la premsa de fa quasi quatre-cents anys hi ha coses molt divertides, històries curioses, com les que trobem ara. No sé si són vicis, però hi ha constants molt evidents.

—Com per exemple?

—La idea que l'enemic, pel sols fet de ser enemic, és, forçosament, dolent. No pot haver-hi un enemic que no sigui dolent. Al segle XVII hi ha un factor ideològic importantíssim que no es deixa mai de recalcar, que és la religió. Els martiris i els actes de fe són el mateix, però mentre que la víctima d'un martiri és bona, la d'un acte de fe és dolenta. El factor ideològic és pertot arreu. En canvi, hi ha també diferències. La més important, potser, és que les notícies acostumen a ser bones. Per exemple, en parlar de guerres, només se celebra la victòria. Això és veu molt clar en la Guerra dels Segadors.

—En el cas concret de les informacions de guerra, se segueix bastant el principi d'informar només del que s'entén per positiu

—Sí, és cert, cada bàndol crea la seva història. Agafem un altre exemple, com són els desastres naturals. Avui, un desastre natural és una mala notícia. Al segle XVII, també, però es convertia en una bona notícia perquè la premsa era providencialista i res podia passar si Déu no ho volia. Si hi ha un desastre, passa perquè Déu ho vol així i és una manera de recordar que la gent ha d'actuar com Déu mana i, en aquest sentit, és com un regal.

—Entre la premsa recollida en la col·lecció lisboeta i la que va publicar de l'època de la Guerra dels Segadors, hi ha diferències importants?

—La premsa anterior a la Guerra dels Segadors s'inscriu en un marc hispànic i no es diferencia gaire de la de la resta de la península; forma part del món hispànic i utilitza la llengua castellana. Hi ha, en això, un paral·lisme amb la literatura. La literatura culta que es llegeix a Barcelona és en

castellà, però al seu costat hi ha una literatura popular catalana. També passa amb la premsa. Alguns temes populars estan escrits en català, però són coses més locals, més autòctones. En canvi, quan arribem a la Guerra dels Segadors, es nota un canvi. Aquest canvi és una prova molt important de la presa de consciència nacional, fins i tot nacionalista dels catalans, que es reflecteix, també, en la promoció de la llengua catalana.

—Aquest canvi, com es produeix?

—Hi ha una presa de consciència pel que fa a Felip IV com a rei de Castella, no rei d'Espanya. En la premsa de la Guerra dels Segadors, quasi sempre que es refereixen a Felip IV parlen del rei de Castella. Hi ha una idea d'anar contra Castella.

—Llegint aquesta premsa, quina Barcelona descobrim?

—Una mica com la Barcelona d'avui dia; una ciutat que vol estar oberta al món, que rep notícies d'arreu d'Europa i, fins i tot, de més lluny, d'Amèrica, d'Àsia i del nord d'Àfrica.

—Quines eren les notícies que més interessaven?

—Les procedents de França i les que feien referència a tota la Mediterrània.

—Malgrat la crisi, la Mediterrània continua essent l'epicentre de l'interès dels barcelonins?

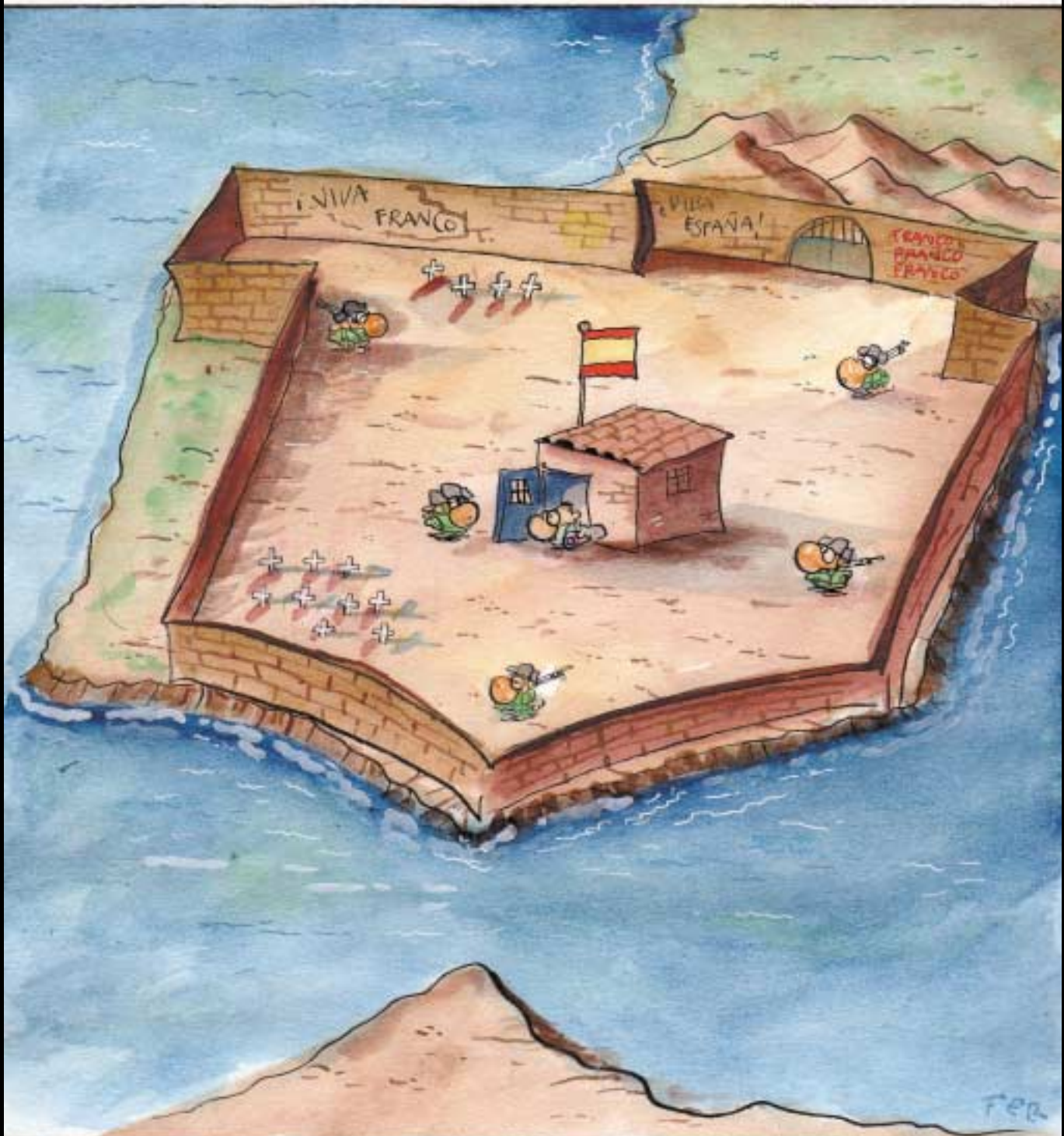
—Possiblement sigui per això, per les lluites constants que s'hi produeixen entre nacions. Es parla d'encontres bèl·lics, de pirates de tota mena.

—Quin va ser el primer reportatge periodístic escrit en català?

—És una còpia de les noves d'Itàlia, escrita el juny de 1571.

—Com circulava aquesta premsa?

—En principi, sembla que eren els cecs els que la venien, quan encara no hi havia la loteria. També a casa dels impressors i, cal suposar, que als mercats. Fa quaranta anys, vaig veure al Rastro de Madrid un dona que recitava romances que parlaven de notícies i, al final del recitat, venia les romances impreses. Suposo que això, antigament, devia ser molt corrent i que així es venien moltes de les relacions escrites en vers que ens han arribat.

Les presons franquistes al Principat de Catalunya

Vint-i-sis anys després de la mort de Franco, la dictadura que va imposar continua essent un referent inevitable per a molts dels catalans i espanyols que la varen patir. S'ha parlat molt de la naturalesa d'aquella dictadura, i fins i tot, en la distància històrica, no han mancat veus que l'han volguda justificar. Però hom pecaria a la veritat més elemental si no es fes una justa valoració del que va representar per a la nostra societat. I és evident que es va imposar, després d'una guerra, amb la clara voluntat de destruir el moviment obrer i popular i evitar, per sempre més, que ningú posés en qüestió les bases del poder i els privilegis de les classes dominants, com s'havia fet durant la República. Amb aquest objectiu va imposar un règim de terror que, implacable en la immediata postguerra, havia de tenir uns efectes duradors. Per aconseguir aquests objectius van representar un paper determinant els "espais de càstig", les presons i els centres de reclusió que Franco va utilitzar per tenir atemorits els enemics d'aquella Espanya profunda, "Una, Grande y Libre". I són aquests espais els que avui, vint-i-sis anys després de la mort del dictador, volem recordar en els diversos territoris dels Països Catalans.

**El febrer de 1939
començà el període
de repressió més dur
conegut en la nostra
història. Poques
setmanes després el
terror es generalitzà.
La presó es convertí
en l'avantsala de
l'execució o, en el
millor dels casos, en la
residència forçada per
a molts republicans
durant deu, quinze
o vint anys.**

**Un article de
Pelai Pagès.**

Els primers dies de febrer de 1939 els darrers soldats de l'exèrcit republicà en retirada varen creuar la frontera francesa, en una acció sense precedents a la història de Catalunya, que va menar a l'exili més de 400.000 persones. Alhora l'exèrcit franquista va culminar l'ocupació del territori català i va iniciar la repressió més dura coneguda a la nostra història. Poques setmanes més tard, amb el triomf absolut dels exèrcits insurrectes en el conjunt del territori republicà, el terror es generalitzava fins a límits del que era impensable. De fet, els vencedors varen seguir una pràctica que ja havia estat habitual durant els anys de la guerra i que consistia a "*limpiar España de elementos indeseables*". Amb aquest objectiu, a partir de l'1 d'abril de 1939 varen convertir el territori peninsular en un gran camp de concentració: si a mitjan 1938, encara no acabada la guerra, unes 500.000 persones —la majoria presoners de guerra— estaven reclosos en els camps de concentració franquistes, una vegada acabat el conflicte, aquesta xifra va arribar als 700.000, mentre s'omplien fins a vessar presons, penitenciaris i els centres de reclusió més inversemblants. En uns casos, com en els dels camps de concentració, es tractava de centres provisionals, que, en nombre d'una cinquantena, es varen mantenir fins a l'estiu de 1939, i que tenien com a objectiu actuar de

filtres per a descobrir els responsables i càrrecs polítics, comissaris, militars amb graduació o qualsevol persona amb relleu suficient perquè se li poguessin depurar responsabilitats. En els altres, la presó podia ésser l'avantsala de l'execució o, en el millor dels casos, la residència de molts republicans en els següents deu, quinze o vint anys.

I les presons s'ompliren: els centres de reclusió. A partir dels mesos de gener i febrer de 1939 a Catalunya es va obrir l'autèntica "cacera del roig", una folia col·lectiva que va portar milers de catalans a les presons. I això que, en la mesura en què el daltabaix de la República havia estat previsible, tots els responsables polítics de primera fila i aquells que podien patir per la seva actuació durant la guerra havien pogut travessar la frontera amb França sense massa problema. Perquè Franco, just culminada l'ocupació de Catalunya, havia anunciat amb la Ley de Responsabilidades Políticas, del 9 de febrer de 1939, càstigs exemplars per a tots aquells que haguessin contribuït a "*la subversión roja desde 1934*" i els que s'haguessin oposat de manera activa al Movimiento Nacional.

I no van tardar a complir-se les promeses. Com va escriure l'any 1942 Martí Torrent, que era el capellà de la presó Model de Barcelona, referint-se a aquest

DEL 13 AL 19
DE NOVIEMBRE
DE 2001

EL TEMPS 56 DOSSIER

És difícil conèixer amb certesa el nombre de reclusos que hi hagué en les diverses presons de Catalunya durant els primers anys de postguerra. Les xifres oficials no són de fiar. I referides al conjunt de l'estat espanyol parlen de 220.000 presoners un any després d'acabada la guerra, però oficiosament són nombrosos els testimonis que situen la xifra d'empresonats en 300.000 o més en acabar la guerra.

Per a molts presos va ser una mena d'alliberament formar part dels batallons de treballadors integrats en colònies penitenciàries i que el Govern va destinar a la reconstrucció de poblacions, a la construcció de ponts, embassaments o línies de ferrocarril i a treballar en empreses privades.

centre penitenciari: “Van començar a arribar els primers detinguts. Però els ingressos van anar augmentant en progressió geomètrica i de tal manera que, als pocs dies, la presó estava al màxim; ja no hi havia lloc on col·locar els presos i hagueren de fer servir l'abandonat Correccional, adossat a l'edifici, i habilitar nous locals, com ara la presó de Sant Elies, el palau de Missions de l'Exposició i les àmplies naus d'una gran fàbrica de Poble Nou als suburbis de la ciutat.” I això només a Barcelona. A Girona s'habilità el seminari i el castell de Sant Julià de Ramis, fins que va entrar en funcionament la presó de Salt, mentre que a Figueres, on existien ja la presó i el Castell de Sant Ferran, s'instal·là un centre de classificació de reclusos en un antic magatzem de carbó. Lleida també va veure com el Seminari, la Seu Vella i dos convents de monges es convertien en presons, igual com la Universitat de Cervera. Tarragona veié també com quatre convents, el seminari i una caserna militar, a més de la presó de Pilats, esdevien centres de reclusió. A més existien presons —que s'ompliren convenientment— en ciutats com ara Reus, Man-

resa, Vic, Igualada, Mataró o Puigcerdà.

És difícil conèixer amb certesa el nombre de reclusos que hi hagué a les diverses presons de Catalunya durant els primers anys de la postguerra. Les xifres oficials no són de fiar. I referides al conjunt de l'estat espanyol parlen de 220.000 presos un any després d'acabar la guerra, però oficiosament són nombrosos els testimonis que situen la xifra d'empresonats en 300.000 o més en acabar la guerra. El director general de Presons, el coronel Máximo Cuervo, escrivia, en una nota privada a Franco, el dia 8 de maig de 1940, que en aquesta data existien 103.000 reclusos condemnats i que “suposant que la marxa que s'ha seguit no disminueixi, el nombre de processats actual necessitarà uns tres anys abans de ser liquidat amb sentència. Això si no augmenten les denúncies”. El cas de la presó Model de Barcelona és també molt emblemàtic: l'any 1940 va arribar a disposar de 13.000 reclusos i entre 1939 i 1942 varen passar per la presó barcelonina unes 35.000 persones. Com va escriure Martí Torrent, aquestes xifres convertien els reclusos barcelonins en “la població penitenciària més important d'Espanya i segurament [...] la més nombrosa del món”. Cal tenir present que la presó de Barcelona havia estat construïda per acollir 800 reclusos.

Les condicions penitenciàries: mort, fam i treball forçat. En una població reclusa tan nombrosa, les condicions de tota mena eren les que calia esperar. En primer lloc, perquè ben aviat es va posar en evidència els afanys de revenja de què feren gala els vencedors. L'any 1939 no fou, com molts haguessin esperat, l'any de la pau tan desitjada, sinó l'inici de més morts, més sang i més dolor per als vençuts. Les tres “P” de què havia parlat el president Azaña en el Saló de Cent barceloní poc abans d'acabar la guerra —“Pau, Pietat, Perdó”—, es varen convertir en les tres “R” d'una revenja, insospitada fins i tot pels més pessimistes. No només anaven a la presó “rojos” i “separatistes” confessos, sinó tots aquells sospitosos de pertànyer a un partit polític o un sindicat o d'haver votat el Front d'Esquerres el febrer de 1936. I era clar que la nova “justícia na-

cional” –quan hi era a temps– seria implacable, amb el vist-i-plau de l'Església. El capellà de la presó de Figueres recomfortava els reclusos amb un discurs farcit de cinisme : “¿No queríais los catalanes la casita y el huerto?”, els preguntava parafrasejant l'objectiu que Francesc Macià havia promès als catalans. I la resposta se la feia ell mateix: “La casita ya la tenéis y el huerto os lo están cavando.” L'inefable Martí Torrent, per la seva banda, considerava un afortunat el condemnat a mort, perquè era l'únic ésser humà que sabia amb certesa el moment exacte de la seva mort...

Durant la llarga dècada dels anys 40 no hi ha haver ni un sol any en què no s'afusellessin presos a Catalunya. De fet, aquesta va ser una de les causes perquè progressivament disminuís el nombre de la població penitenciària. Entre 1939 i 1953 es produïren 3.386 execucions legals a Catalunya. Una altra causa fou la de les morts “naturals” provocades pels maltractaments que rebien els presos, les deficitàries condicions sanitàries i la pèssima alimentació. Tots aquells reclusos que no disposaven d'ajuts familiars o de xarxes de solidaritat internes estaven condemnats a morir d'inanició. Només a la presó Model de Barcelona, entre 1939 i 1953 es produïren 534 morts, amb anys, com el 1942, que arribaren a 97. La misèria penitenciària, provocada per l'amuntegament, no podia ser més absoluta.

Per aquesta raó, per a molts va ser una mena d'alliberament formar part dels batallons de treballadors integrats en colònies penitenciàries i que el Govern va destinar a la reconstrucció de poblacions, a la construcció de ponts, embassaments o línies de ferrocarril i a treballar en empreses privades. Es coneix que l'any 1941, segons xifres oficials, existien 18.375 reclusos treballant fora de la presó. A Catalunya existiren colònies penitenciàries construint ponts a Bàscara, a Sant Miquel de Fluvià, a Cardona o a Sant Adrià del Besòs, reconstruint zones devastades a Lleida, a Torres de Segre o a Vilanova de la Barca i fins i tot reparant la catedral de Vic. També hi hagué nombroses empreses privades que s'aprofitaren d'aquesta mà d'obra, com fou el cas de Babcock Wilcox, la SAFA

EL TEMPS

de Blanes, Maquinista y Fundación del Ebro, etc. I el mateix Franco va utilitzar presoners de guerra republicans per construir-se el seu mausoleu faraònic al Valle de los Caídos...

Les presons a la fi de la dècada. A partir de 1943, en el context internacional d'una guerra mundial que els aliats de Franco estaven perdent, es va anar produint un canvi significatiu en l'actitud repressora del règim, que de seguida es va concretar en el món penitenciari. La Model barcelonina, per exemple, va passar dels 6.464 reclusos que tenia el 1942 als 2.971 de l'any 1943, i mentre que aquest darrer any encara es varen executar 105 reclusos de la Model, l'any següent la xifra es va reduir, de manera sensible, a 17. Era clar que la dictadura franquista volia adequar-se a la nova situació en què previsiblement desembocaria la guerra mundial. I per aquesta raó va minvar relativament un afany de revenja que en el seu dia fins i tot havia sorprès els feixistes italians.

Però només relativament. A partir de 1944 la reorganització de l'oposició interior, amb la formació de guerrilles i la intensificació de la lluita armada, va forçar el règim a no abaixar la guàrdia. I si les presons es buidaven dels reclusos condemnats per “delictes” anteriors al 1939, a partir d'aquest moment era l'antifranquista combatent que es convertia en el nou hostatge de les presons. Hi ha autors que han denominat els anys 1947-

1949 el “trienni del terror”, quan la repressió es portà a terme a partir de la Ley de Represión del Bandidaje y Terrorismo, del 18 d'abril de 1947. Una presó com la Model, que havia minvat el nombre de reclusos fins a 1.764, l'any 1945, va veure com l'any 1949 es tornava a enfilars fins als 2.763.

I de tota manera el món de les presons franquistes continuava essent sòrdid i arbitrari. Quan l'any 1952 una delegació de la Comission International contre le Régime Concentrationnaire, impulsada per David Rousset, va aconseguir, després de molts entrebancs, visitar les presons espanyoles, es va trobar situacions inversemblants: tretze anys després d'acabada la guerra encara hi havia presos preventius que no havien estat condemnats. Les xifres de reclusos que el Ministeri de Justícia va passar a la delegació eren completament parcials i incompletes, i sobre els reclusos polítics parlaven de l'existència de 793 condemnats per “rebel·lió marxista”, mentre n'hi havia prop de 4.000 per delictes no comuns comesos després de l'1 d'abril de 1939.

I és que l'any 1953 encara s'afusellava a Barcelona per fets de guerrilla. I la presó –que acabava de representar un paper tan important en la immediata postguerra– va continuar essent durant molts anys un símbol estretament lligat a la repressió franquista i a la naturalesa mateixa del règim polític que encapçalava Franco.

**El món de les presons
al País Valencià durant
els primers anys de la
dictadura franquista.**

**Text de Ricard Camil
Torres Fabra.**

L'estudi de la repressió franquista ha generat una àmplia varietat de monografies al nostre país, tot i que se centra, sobretot, en els aspectes més negatius del procés com ara l'eliminació física dels vençuts, l'exili tant exterior com interior i la vida quotidiana, sempre difícil. Amb tot, hi manca per perfilar un aspecte que va estar present a la vida de moltes persones: la presó i tot el que comporta.

Les primeres instal·lacions penitenciàries. Sembla curiós que als vençadors els faltara la infraestructura penitenciària adequada al final de la guerra, donat que, des del colp de Casado,

la contesa tenia els dies comptats i els franquistes ja havien elaborat una legislació sobre el tracte que havien de rebre els vençuts. Així, la improvisació va estar el comú denominador a l'hora d'empresonar els captius. I això que primer va caure la quasi totalitat de la província de Castelló, i segons sembla, els presoners van ser agrupats sense més i moltes vegades amb escassa vigilància, el que comportà evasions més o menys dificultoses però efectives.

Seguint aquest raonament, no estranya que els milers de presoners capturats de colp al port d'Alacant patiren la sort de passar al famós camp d'Ametlers, prop de la ciutat, sense cap tipus de servei.

El món penitenciari de Franco al País Valencià

JORDI VICENT

Entre la població presonera arribà a establir-se una mena de companyonia. Així, molts condemnats que treballaven en les oficines de la presó feien els possibles per tal de demorar al màxim les execucions amagant expedients o camuflant-los. El mateix doctor Joan Peset Aleixandre, mentre va estar tancat, ajudà tant com pogué els malalts.

Durant uns quants dies els internats no disposaren d'aigua, de menjar ni menys encara de serveis higiènics. Podem calibrar l'infern que allò va significar. Els arbres quedaren sense fulles ràpidament.

Posteriorment, els presoners van passar a la plaça de bous alacantina, on en principi els havien de seleccionar, encara que continuament arribaven falangistes de tot arreu per emportar-se gent que, generalment, mai no arribà al seu punt de destinació. La plaça anà buidant-se, donat que un bon grapat de persones passaren al camp de concentració d'Albatera, els castells de la localitat, on s'ammuntegaren més de 4.000 presoners i el Reformativo de Adultos. Mentrestant, dones i nens van ser confinats als cinemes d'Alacant, destacant el cinema Ideal.

A València la situació va ser semblant: milers de detinguts anaren a raure a la plaça de bous, mentre que els que havien tornat del front tenien l'obligació de presentar-se al camp de concentració més pròxim a la seua llar, al temps que les comissaries de Policia i quarters de la Guàrdia Civil rebien veritables riuades humanes que es presentaven per denunciar tots aquells que podien.

Els llocs de reclusió. Aquests camps de concentració se situaren de manera més que provisional i accelerada a Manuel, Soneja, Sot de Ferrer, l'Algar, As-suévar, la Vall d'Uixó, Almenara, Xilxes, Moncofa, el ja citat d'Albatera, la caserna de Benalua, Monòver, l'hospital d'Alacant, el també ja anomenat reformatori d'adults de la mateixa ciutat, Porta Coeli, que es transformaria després en sanatori penitenciari per als tuberculosos, i Dénia. Allí es trobaven amb nombrosos traslladats del camp dels Ametlers (arribà a albergar uns 25.000 presos durant quatre dies abans de ser traslladats a Albatera). La majoria d'aquestes persones passà pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, caracteritzat per unes arbitrietats notòries, ja que les garanties judicials brillaven per la seua absència i la indefensió era la característica fonamental de tots els que s'enfrontaven a aquest tipus de judici.

Evidentment, també les presons tradicionals s'ompliren, com ara la Model i

la presó de dones de València i les dependents dels jutjats comarcals, a més d'aprofitar tota mena d'edificis per albergar tant de presoner. Així, al cap i casal s'habilità el quarter de Montolivet, Sant Miquel del Reis, les torres de Quart, mentre que el monestir del Puig corria la mateixa sort, igual com monestirs i convents de Gandia, Alzira, Xàtiva, Alcoi, etc.

La vida de la població reclusa. Tant les persones que esperaven l'afusellament com els que purgaven a sentència temporal emesa pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, convivien amb els presos comuns, aquests darrers en franca minoria, mentre que els primers sempre eren sota la incertesa d'una *saca* (treta de presos per a assassinar-los), pràctica que es va arribar a convertir en costum. Benaguasil, Almassora, etc., van ser testimonis d'aquest procediment. Aquest tipus de brutalitat era equivalent al tracte rebut a la presó, on ningú no estava segur.

Un bon munt de presos feia treballs forçats sota la vigilància del Patronato Central de Redención de Penas por el Trabajo. Les mines, el ferrocarril, les carreteres, les preses, els pantans, les plantacions agrícoles, els hospitals, els obradors mateixos situats als penals o el treball en indústries públiques o privades van ser la destinació de molts condemnats a menys de dotze anys i un dia.

Entre la població presonera arribà a establir-se una mena de companyonia. Així, molts condemnats que treballaven en les oficines de la presó feien els possibles per tal de demorar al màxim les execucions amagant expedients o camuflant-los. El mateix Peset Aleixandre, mentre va estar tancat, ajudà tant com pogué els malalts. I altre tant van fer els dentistes, que, fins i tot, van atendre els caps de la presó fent que el remei resultara pitjor que la malaltia.

A la latent amenaça de les *sacas* s'afegien pallisses, maltractaments, brutalitats, tractes denigrants, càstigs desproporcionats i molts abusos més. A més, l'agrupament inhumà en unes condicions higièniques més que deficientes feia que la vida sempre hi fóra al límit de la subsistència. Els interns no podien

anar a l'hospital en cas d'urgència i només en alguna ocasió es produïa aquest fet. Miguel Hernández mateix morí en aquesta situació. Les cel·les individuals, d'uns 9 metres quadrats, albergaven entre 12 i 15 persones, que s'encomanaven xinxes, polls, etc., cosa que feia que les epidèmies circularen amb una assiduïtat massa corrent, de manera que les autoritats penitenciàries sotmetien els interns a la fumigació amb sofre cremat, encara que això provocava intoxicacions.

Però els vencedors tenien el seu costat humà, o això pensaven ells, ja que obligaven el personal a assistir a missa, qüestió més que sagrada. En 1940, en una d'aquestes misses, un intern de Sant Miquel dels Reis es negà a agenollar-se i va ser executat allí mateix, en terra sagrada. Com que aquest sacrilegi no podia parar així, l'endemà van ser executats 25 presos més. A la presó de Gandia, uns interns decidiren escapar. L'operació es desbaratà i van ser afusellats immediatament. L'alcaid amenaçà d'executar una dotzena més de presos si no apareixien més còmplices. Un parell d'anarquistes i un comunista que eren condemnats a mort es prestaren a declarar que participaven en el complot, tot per tal d'evitar la matança que s'endevi-

nava. Tots tres van ser executats de seguida i a continuació l'alcaid trià setze interns més, que patiren la mateixa sort.

L'impacte de la derrota de les forces de l'Eix. Qüestions com ara indults parcials, perdons esporàdics, etc. que conduïen a la llibertat condicional, no significaren un privilegi en si mateix, atès que, d'amnistia, mai no n'hi hagué. Però, a partir de 1945, els carcellers mateixos van mostrar dues actituds contraposades: molts d'ells iniciaren un acostament als presos per por del que poguera passar amb les conseqüències de la derrota militar de les potències feixistes, i d'un altre costat hi hagué qui endurí el seu tracte contra la comunitat empresonada, potser també per por o bé per intentar una mena de solució final davant el poc futur que veien al franquisme.

El procediment era de tot tipus. Ja n'hem vist alguns exemples, però generalment, els *chapados* (condemnats a mort), eren avisats amb poca antelació del compliment de la pena, que generalment es portava avant l'endemà a les cinc de la matinada. Això disminuïa la possibilitat de veure els familiars abans de l'execució. Amb tot, molts familiars rebien la notícia amb l'antelació sufi-

Si el franquisme no tenia prou d'afusellar i controlar mitjançant el terror la població, el seu tarannà extremadament violent també es donà a l'interior de les instal·lacions penitenciàries amb una fredor terrible. Tant és així que, durant els primers anys de la dictadura, el total de 1.165 presoners del País Valencià van ser morts per culpa dels maltractaments.

cient per a preparar cotó i alcohol per netejar i dignificar un poc el cos dels seus. Depenent de l'enterrador, es feia possible o no l'operació. De vegades, alguns acceptaven directament, però en la pràctica era prohibit, de manera que les fosses comunes s'excavaren al llarg dels cementiris del País Valencià, i alguna arribà a contenir més de 200 cadàvers. Alguns dels afusellats als quals no havien retirat (requisat o furtat, tant se val) els seus objectes personals prèviament, arribaren a tenir la suficient sang freda per trencar el seu rellotge amb un colp contra el mur moments abans de rebre les bales. Així, la seua família seria sabedora de l'hora en què morí.

La repressió franquista acomplí escrupolosament la seua finalitat primordial: apartar tots aquells susceptibles de representar una amenaça possible per al règim i impedir qualsevol oposició, i destacà el paper de les denúncies particulars, que ben bé podien ser anònimes, particulars o d'institucions estatals, amb la qual cosa queda remarcada la impunitat amb què actuaren els vencedors. Encara més: si el franquisme no tenia prou d'afusellar i controlar mitjançant el terror la població, el seu tarannà extremadament violent també es va mostrar a l'interior de les instal·lacions penitenciàries amb una fredor terrible. Tant és així que durant primers anys del franquisme, 112 reclusos de les presons castellonenques van ser morts per culpa dels maltractaments. 240 més patiren la mateixa sort a la província d'Alacant, mentre que a la de València la xifra es disparà als 813 morts. Un total de 1.165 persones, que parla per si mateix de les condicions de les presons del País Valencià sota el franquisme.

L'impacte de les presons en la vida quotidiana. Afirmar que tota família valenciana tenia algú dels seus membres a la presó o al cementiri pot resultar un poc aventurat davant la manca de dades, però el fet és que la població empresonada es multiplicà per molt i escenes de familiars intentant accedir al contacte amb els seus per portar-los alguns queviures es van fer quotidianes.

Les despeses que generava una població reclusa de tal magnitud eren tan ele-

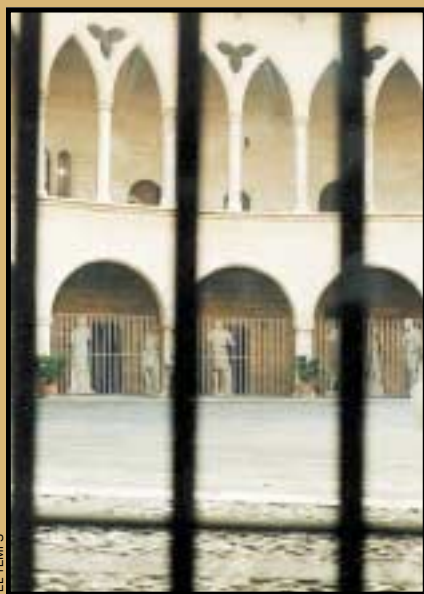

RAFA GIL

vades que en nombrosos districtes judicials van aparèixer tensions entre la comissió penitenciària i alguns ajuntaments. Aquestes actituds contribuïren a fer més penosa encara l'estada dels penats, tot i que les condicions en els reformatoris, batallons de càstig o dels condemnats a treballs forçats eren encara pitjors.

El món penitenciari, doncs, va estar, junt amb l'eliminació física, les depuracions, la censura, l'exili i la repressió quotidiana un dels aspectes més dolents del règim, que començà al nostre país de manera improvisada i tant a les presons com als camps de concentració, la situació dels interns no diferia excessivament del que es podia trobar a l'Alemanya nazi o a la Itàlia feixista. La política penitenciària franquista mai es proposà recuperar els interns per a la societat, encara que aquesta fora de tarannà feixista; tan sols es preocupava de castigar els no afins, ja que els vençuts no tenien cabuda en el règim i només se'ls incorporà i de manera força repudiable, quan la necessitat de mà d'obra –barata, és clar– es va fer imperativa.

La plaça de bous d'Alacant era el lloc on, en principi, havien de seleccionar els presos, encara que contínuament arribaven falangistes de tot arreu per emportar-se gent que, generalment, mai no arribà al seu punt de destinació.

L'existència d'una considerable quantitat de presos polítics fou, sens dubte, un dels fenòmens que marcaren més profundament la vida quotidiana dels mallorquins des dels primers dies de la Guerra Civil fins a la immediata postguerra. El triomf, sense excessius problemes, de l'alçament militar del 19 de juliol a Mallorca, Eivissa i Formentera, permeté als militars rebels aplicar amb fermesa els mecanismes de coerció contra els sectors socials i polítics contraris al nou estat de coses. Uns mecanismes que, lluny d'ésser improvisats, havien estat perfectament previstos pels organitzadors de la conspira-

provisar ràpidament nous centres de reclusió per allotjar els centenars de detinguts que anaven arribant des dels diversos pobles de l'illa. Així, foren habilitats per a aquesta funció el castell de Bellver, el magatzem de fustes de Can Mir —ubicat a l'actual Sala Augusta, prop de la plaça d'Espanya—, el vaixell Jaume I —ancorat al port de Palma—, els forts militars de Sant Carles i d'Illetes i diversos dipòsits municipals. També fou necessari preparar un centre de reclusió específic per acollir el petit nombre de dones esquerranes amb rellevància política que hi havia a l'illa; fou així com, el novembre de 1936, es decretà el trasllat de

Els captius de la dictadura a les Balears

Les Balears tampoc no se salvaren d'una dura repressió, que tengué en les presons dels inicis del franquisme un instrument implacable.

Text de David Ginar i Féron.

ció, amb l'objecte d'anul·lar qualsevol intent de resistència per part dels partidaris de la legalitat republicana. Cal tenir en compte que l'esquerra, el republicanisme i el moviment obrer, tot i que minoritaris, no eren en absolut irrelevants a les Balears, i que a mitjan 1936 es trobaven en un període de creixement que recordava l'eufòria dels primers temps republicans.

Les presons en temps de guerra. En aquestes circumstàncies, no és estrany que des d'un bon començament el governador civil, Mateu Torres Bestard, i el cap de policia, Francesc Barrado, s'aplicassin sense contemplacions a la detenció de totes les persones considerades desafectes. Aviat, la presó provincial de Palma es veié desbordada i calgué im-

les dones intal·lades a la secció corresponent de la presó provincial, cap a un antic hospici ubicat al carrer de Sales, prop del passeig del Born, a la capital mallorquina.

Com es pot imaginar, les condicions de vida que patiren els presos esquerrans mallorquins al llarg de la guerra foren d'una gran severitat. La situació era especialment penosa al dipòsit de Can Mir, on s'acaramullaven prop d'un miler de detinguts governatius. L'edifici constava d'una gran nau amb un sostre molt alt sostingut per dues fileres de columnes. Els presos jeien a terra o a matalassos i l'alimentació, durant els primers mesos, consistia simplement en moniatos amb terra sense pelar. L'atenció sanitària era gairebé inexistent. En canvi, a la presó provincial de Palma, on es trobaven els

Des del començament del decenni dels quaranta la progressiva reactivació de la resistència organitzada durant el franquisme féu que tornassin a sovintejar a Mallorca les detencions, els empresonaments, les tortures i el processament de persones acusades de participar en activitats contra el règim. A més de les presons, des de desembre de 1936 foren oberts al llarg de tota la zona costanera de Mallorca camps de concentració itinerants, on els presos eren obligats a treballar en la construcció de carreteres i d'altres obres públiques.

EL TEMPS

presos sotmesos a procés, el menjar era millor i més abundant.

Un dels aspectes més tràgics de la vida a les presons mallorquines durant la primera etapa de la Guerra Civil foren les tretes –execucions sumàries de reclusos polítics, sense cap casta de judici– que tingueren lloc entre gener i abril de 1937. Centenars de presos governatius eren “posats en llibertat”, i posteriorment assassinats per escamots de Falange. Entre les víctimes d'aquesta repressió teòricament incontrolada –però en realitat fomentada per les autoritats rebels i molt especialment pel governador civil Mateu Torres Bestard, com ha pogut demostrar Josep Massot i Muntaner– es trobaren personatges tan destacats del moviment obrer mallorquí com els dirigents socialistes Jaume Bauzá Far, Joan Montserrat Parets i Miquel Porcel Torrens, la comunista Aurora Picornell o l'anarcosindicalista Miquel Rigo Abraham.

D'altra banda, des de desembre de 1936 foren oberts al llarg de tota la zona costanera de Mallorca camps de concentració itinerants, on els presos eren obligats a treballar en la construcció de carreteres i altres obres públiques. Tot i que la feina que realitzaven era molt dura i que els presos havien de dormir en sestadors de bestiar, barracots de fusta o tendes de campanya, alguns testimonis de l'època consideren que aquests centres de reclusió eren relativament benignes en comparació amb algunes presons com Can Mir o el castell de Bellver. Els reclusos estaven relativament ben alimentats, gaudien d'una certa llibertat de mo-

viments i, sobretot, estaven a resguard de les possibles accions dels escamots de Falange. Entre els camps de treball que funcionaren a l'illa durant la guerra i la postguerra podem assenyalar els de Capdellà, s'Espinegar, Port de Pollença, es Rafal dels Porcs, Sant Joan de la Font-santa, Son Catlar, Regana, es Cap Gros, Albercutx i el llatzeret del port de Sóller.

La postguerra: una nova onada repressiva. Contràriament al que de vegades es pensa, la victòria franquista de l'1 d'abril de 1939 no significà, ni de bon tros, el punt i final de les detencions, les execucions i les tortures a les Balears. D'una banda, la rendició de la Menorca republicana (febrer de 1939) donà pas a una de les repressions proporcionalment més dures de tot l'estat. Sembla que prop d'un 10% de la població menorquina fou afectada directament per la repressió, xifra especialment significativa si tenim en compte que entorn de cinc-cents destacats militants d'esquerra havien pogut fugir cap a l'exili hores abans de l'ocupació de Maó. La fortalesa militar de la Mola i el castell de Sant Felip foren els escenaris centrals de la tragèdia que assolà l'illa amb més tradició republicana de l'arxipèlag. Des del 1940, la majoria dels presos polítics menorquins foren traslladats a la Model de Barcelona, a la presó de Palma o al camp de concentració de Formentera.

D'altra banda, i a mesura que els presos esquerrans mallorquins eren posats en llibertat, alguns dels centres de reclusió de l'arxipèlag s'ompliren d'antics

combatents del bàndol republicà procedents de la península. Fou el cas, per exemple, del “campament” de sa Pobla, on els soldats del derrotat exèrcit popular treballaren en la construcció de la línia ferroviària que havia d’unir aquesta localitat amb Alcúdia. De tota manera, les dues presons principals de les Balears de postguerra foren la colònia penitenciària de Formentera i la ja esmentada presó de les dones de Palma.

Al final de la Guerra Civil s’instal·là a l’illa de Formentera, molt a prop del port de la Savina, el que probablement va ser el més terrible centre penitenciari de les Balears. Encara que normalment sol ser considerat com un camp de concentració, es tractava en realitat d’una gran presó improvisada de tipus civil, que depenia administrativament de la provincial de Palma. Al llarg de 1941 arribaren a Formentera diverses expedicions de presos procedents de Mallorca, Menorca i la península. La colònia fou voltada de fil·lerrada espinosa i els presos instal·lats en una vintena de barracots de fusta, a cada un dels quals hi havia un centenar de persones, que havien de dormir en terra. Sembla que el nombre de reclusos superà àmpliament el miler. Quant al seu origen geogràfic, n’hi havia de tot l’arxipèlag, però també de la península –principalment d’Extremadura–, i fins i tot alguns estrangers, com diversos membres de les Brigades Internacionals i el famós pacifista alemany Heinz Kraschutzki. L’aspecte més terrible del penal de Formentera fou l’escassetat i manca de qualitat dels aliments, que afectà terriblement els presos peninsulars, els quals es varen veure obligats a menjar des de rates fins a excrements. Com a conseqüència de la desnutrició, es produí la mort de desenes de presos de Formentera entre 1941 i 1942. El darrer trimestre de 1942, davant les notícies sobre l’avanç dels aliats al nord d’Àfrica, la colònia fou clausurada i els presos traslladats a d’altres presons de la península.

Un cas semblant és el de la ja esmentada presó femenina de Can Sales. Des de mitjan 1939, l’antic hospici s’omplí de preses polítiques peninsulars amb llargues condemnes. Així, ens consta que el juny de 1942 el nombre de recluses era de 940. La massificació provocà un greu

deteriorament de les condicions en el penal. Segons els records de l’antiga presa Antònia Garcia recollits per Tomasa Cuevas: “La presó de Palma... Que horrible era! Un asil sense condicions. Ens tenien en sales de cent o dues-centes, teníem només per cada una una rajola o rajola i mitja [...]. És el lloc en què més fam hem passat. Ens donaven unes herbes bollides amb un poc d’arròs o patates, que tenien tantes formigues que al final ens les menjàvem amb formigues i tot, perquè era impossible llevar-les.” La més destacada de les recluses que passaren per aquest penal fou l’extremenya Matilde Landa Vaz. Col·laboradora durant la guerra de personatges com Vittorio Vidali –Comandante Carlos– i la fotògrafa Tina Modotti, i primera reorganitzadora del PCE clandestí en el Madrid de la postguerra, se suïcidà el 1942 per pressions de les monges de la presó.

D’altra banda, des del començament del decenni dels quaranta la progressiva reactivació de la resistència organitzada al franquisme féu que tornassin a sovintejar a Mallorca les detencions, els empresonaments, les tortures i els processaments de persones acusades de participar en activitats contra el règim. Ja el gener del 1945, el PCE clandestí conegué una primera detenció important que dugué setze col·laboradors a la presó, sis dels quals foren condemnats a penes que oscil·laven entre els sis i els vint anys de presó. L’operació repressiva més espectacular de tot el període tingué lloc el març del 1948, quan foren detinguts prop de vuitanta de militants del PCE, les Joventuts Socialistes Unificades i l’Agrupación de Fuerzas Armadas República Española (AFARE). D’aquests, prop de seixanta foren ingressats a la presó provincial de Palma. Després d’alguns mesos tancats, la majoria dels detinguts aconseguiren sortir en llibertat sense càrrecs, gràcies a la benevolència del jutge Gerard M. Thomàs. Únicament Joan Albertí –màxim dirigent de l’oposició clandestina a les Illes– continuà una llarga temporada a la presó; en concret fins al 29 de desembre de 1950. Des d’aleshores, desarticulada la resistència organitzada, el fenomen penitenciari a l’arxipèlag passa a tenir connotacions gairebé exclusivament socials.

Després d’alguns mesos tancats, la majoria dels detinguts aconseguiren sortir en llibertat sense càrrecs, gràcies a la benevolència del jutge Gerard M. Thomàs. Únicament Joan Albertí (a la foto) –que era el màxim dirigent de l’oposició clandestina a les Illes– continuà una llarga temporada a la presó; en concret, fins al 29 de desembre de 1950.

El bagatge històric i artístic de la Ciutat de Mallorca sovint resta amagat als residents i al gruix més important de turistes i visitants, els de sol i platja.

D'acord amb Josep Pla, podem afirmar que els carrers i racons del centre històric de Palma no són simplement per passar-hi; són per estar-s'hi, per gaudir del seu missatge de segles i per contemplar, com ens brinda Miquel dels Sants Oliver, els "carrers levítics i senyorials, plens de fondes quietuds, el que queda dels casals antics, amb llurs superbes entrades ombrívols, amb llurs colls de cisterna i llurs ferros artístics, amb llurs passamans com a randes de pedres, amb llurs columnes ventrades i llurs galeries italianesques i les portes esculpturades dels es-

operatius, d'algunes hores de durada cadascun.

Els voltants de la seu. Començam l'itinerari per la plaça de Cort, seu de l'Ajuntament, amb façana barroca presidida pel rellotge de la ciutat, En Figuera, protegit per una volada de fusta esculpturada; de l'interior, hem de remarcar la sala de sessions, amb la galeria de fills il·lustres i diversos símbols de la ciutat, com el llenç del patró de Palma, sant Sebastià, obra de Van Dyck. Ja al carrer del Palau Reial, trobam el Consell Insular de Mallorca, d'estil neogòtic. Entrem pel carrer de l'Almudaina i ens capficam dins una trama de carrerons que configuren l'àrea urbana més antiga de la ciutat, amb traça de l'urbanisme romà, que ens

Passejant Palma

Una mirada a una Palma sovint desconeguda.

Text de Gaspar Valero i Martí.

tudis...". Dedicar-nos a la descoberta de la ciutat esdevé un exercici gratificant, profitós i, fins i tot, divertit. Des del punt de vista educatiu, la ciutat permet de realitzar un riquíssim programa de visites de gran contingut didàctic, que ofereix un ric ventall d'elements interdisciplinaris on es combinen factors arquitectònics, artístics, urbanístics, històrics, geogràfics, de toponímia urbana i de cultura popular.

Us proposam unes passejades pel centre històric de Palma, segons la divisió tradicional de la ciutat en dos sectors: la ciutat alta, el Canamunt, a llevant, i la ciutat baixa, el Canavall, a ponent. La línia divisòria és configurada per l'antic jaç de la Riera (la Rambla, carrer de la Unió i el Born). La ciutat alta es divideix alhora en tres subsectors i la ciutat baixa, de superfície més reduïda, en dos. Així, tenim un total de cinc itineraris força

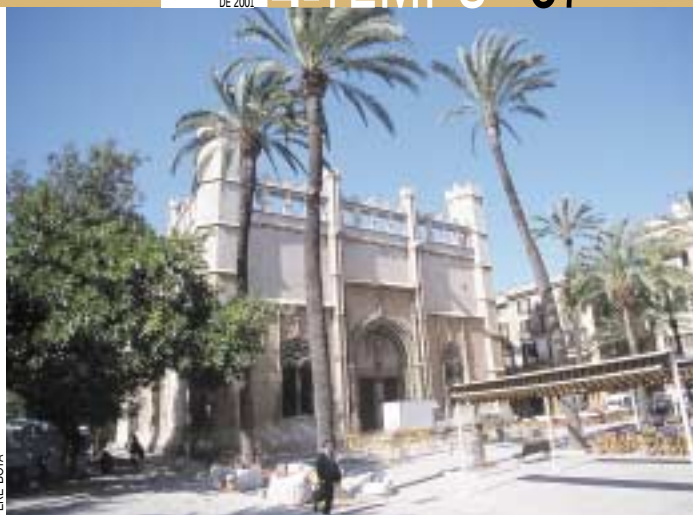
ha deixat carrers estrets però rectilinis, com el de Sant Roc i el de l'Estudi General, nom que ens recorda l'antiga seu de la Universitat Literària de Mallorca, i amb la porta propera d'una muralla ja esvaïda, la porta de l'Almudaina, que ens fa viatjar molt enrere en el temps, a l'època de la Palma romana i de l'alcassaba de la Madina Mayurqa. Amb Llorenç Vllalonga, podem constatar que "el barri és venerable, noble i silenciós, amb carrers estrets i cases amples, que semblen deshabitades". Així, arribam a un monument d'extraordinària importància, la seu, la Catedral de Mallorca. Necessitaríem moltes hores per veure tots els detalls d'aquesta filigrana gòtica, "la Catedral més besada pels ponents, i més roent de foc del cel, i més colrada per les centúries", segons Santiago Rusiñol. En contemplam el seu portal major, renaixentista, presidit per una imatge de la Immacu-

lada; el portal de l'Almoina, d'un gòtic auster, amb el campanar veí, de verticalitat contundent; i la casa de l'Almoina, del gòtic final, que serveix actualment d'entrada per als visitants de la seu. A l'interior del cap i casal de la religiositat mallorquina, ens perdrem davant la magnitud dels volums i de la llum de les obertures gòtiques; un presbiteri amb tocs gaudinians i capelles amb retaules barrocs ens poden captivar amb les seves històries. Novament a l'exterior, la façana barroca de l'Hospital de Sant Pere i Sant Bernat ens conduirà vora el palau Episcopal, on ens deixarem seduir per la llegenda capdavantera del bestiar mallorquí: el Drac de na Coca. Des del singular passeig del Mirador, amb l'horitzó marí que tanca els braços de la badia, contemplarem la façana del Mirador de la seu, immens orgue arquitectònic, amb un portal gòtic cisellat amb mestria. Així, arribam al palau de l'Almudaina, símbol del poder civil i militar de la Mallorca tradicional, base potser del primer nucli romà i palau medieval, tant islàmic com cristià feudal. Acabarem aquest primer itinerari amb una passejada per l'Hort del Rei, antic jardí medieval refet modernament i guarnit amb obres escultòriques i jocs d'aigua. Després, passarem per davant una sumptuosa mostra del regionalisme arquitectònic, el palau March, i, més amunt, la façana modernista del que és avui la seu del poder legislatiu, el Parlament Balear.

Els tresors de la ciutat de llevant. El segon itinerari ens condueix per la Palma de llevant. Transitarem alguns dels carrers que més conserven l'empremta i l'aire de la ciutat renaixentista i barroca, el carrer d'en Morei i el de la Portella. Compta aquesta contrada amb casals com Can Olesa, amb el seu pati barroc, que sembla servir el temps immobilitzat; Ca la Gran Cristiana, avui Museu de Mallorca o Can Formiguera; finestres renaixentistes, portadores d'una allau d'ornamentació, amb motius vegetals, militars, heràldics o mítics. Alerta amb els sàtirs, grius, dracs i salvatges que pul·lulen al llarg d'aquestes façanes! Can Formiguera ens recordarà, irremissiblement, l'esperit i la petjada del Comte Mal, una llegenda sens límit, en bona part plagiada

de la del Comte Arnau, que s'encarna en el segon comte de Santa Maria de Formiguera, de biografia clara i llampant, no obstant el mite. Els banys àrabs, humils i sense restaurar, concentren en la seva reduïda superfície una època esplendorosa però molt minsa en records materials: l'època musulmana, la de la Madina Mayurqa. Coneixem ravals com l'antic call, el barri jueu, centre d'una important comunitat hebrea perseguida des de 1391 per l'enveja i la intolerància i obligada a la conversió al cristianisme; o com la Calatrava, barri dels assaonadors de pell. Un casal excepcional ens sortirà a l'encontre en el carrer del Sol, Can Catlar, amb una imponent façana renaixentista. Visitarem també els temples d'importants convents de clausura, com el de Santa Clara i el de Sant Jeroni, i esglésies com la de Montisyon, la del Seminari Vell i la de Sant Francesc. Especial ressò transmet el claustre de Sant Francesc, joia del gòtic conventual, que impactà Albert Camus: "Allà es trobava tot el meu amor a la vida: una passió silenciosa per tot el que potser s'escapava, una amargor davall una flama... No hi ha amor de viure sense desesperació de viure." No gaire lluny, la petita església del Temple, inserida dins una àrea ocupada per una antiga fortalesa musulmana, guarda els secrets dels templers i les restes d'un estil gairebé inexistent a Mallorca, el romànic.

De Santa Eulàlia als caputxins. El tercer itinerari ocupa l'àrea nord de la ciutat alta. Començam la passejada per l'església de Santa Eulàlia, una de les quatre parròquies del segle XIII, i únic temple gòtic mallorquí de tres naus, a més de la seu. El carrer de Can Savellà acull importants casals nobiliaris, entre els quals destaca Can Vivot, amb un gran pati i una escala imperial; ben a prop, Can Catlar del Llorer conserva les suggerències d'un pati gòtic. A la plaça d'en Quadrado, els plafons ceràmics de Can Barceló ens recordaran l'existència de nuclis burgesos actius al tombant del se-

PERE BOTA

"Davant l'horitzó marí tenim el Consolat de Mar, antic tribunal de causes nàutiques i actual seu de la Presidència del Govern autònom. Just a la vora, separada del Consolat per la porta vella del Moll, testimoni de les murades que encerclaven la ciutat, ens apareix la Llotja, brillant culminació del gòtic civil mallorquí i alhora de les nostres passejades."

gle XIX. La barriada de la Gerreria, avui molt degradada socialment i en plena època de canvis urbanístics, ens ofereix esglésies com la del Socors, amb una joia del barroc: la capella de Sant Nicolau de Tolentí, de pedra brodada. La Gerreria era un dels centres comercials de la ciutat tradicional. La plaça del Mercadal i la de la Quartera —l'antic dipòsit de cereals—, ens ho recorden. El modernisme gaudinià de Can Rei i de l'Àguila ens reiteren el paper de la burgesia de principis de segle XX, i la plaça Major, en part situada sobre el solar de la casa de la Inquisició, ens obre les portes del carrer de Sant Miquel, amb l'església homònima, parròquia des del segle XIII. L'església i el claustre de Sant Antoni Abat, tots dos de planta el·líptica, i les esglésies conventuals de Santa Catalina de Sena i de Santa Margalida, són fites monumentals d'aquest carrer. Trobarem encara per les rodalies tres esglésies més: la Mercè i Sant Felip Neri, barroques, i els Caputxins, neoclàssica.

La ciutat baixa des de la Concepció a la Rambla. El quart itinerari recorre la part nord de la ciutat baixa. Des de la modernitat de l'avinguda de Jaume III ens endinsam pel carrer de la Concepció, que conserva potser les millors mostres de finestres coronelles, del segle XV, les columnetes cilíndriques de les quals ens il·lustren sobre una constant ornamental de la ciutat medieval. L'església gòtica de l'Hospital General guarda una de les imatges que gaudeixen de més veneració popular, el Crist de la Sang. Des de l'església de Santa Magdalena, que conserva el cos incorrupte de santa Catalina Tomàs, la popular Beateta, avançam pel carrer de Sant Jaume, un dels més representatius de la ciutat baixa. Conté casals, com Can Torrella, que només conserva la façana, Can San Simón i Can Ferrandell, i l'església parroquial de Sant Jaume, una de les quatre del segle XIII, amb un interior gòtic molt remarcable. A la plaça del Mercat, i després de visitar l'església parroquial de Sant Nicolau, reprenem la ruta del modernisme, amb els edificis bessons de Can Casasayas i, a continuació, l'edifici emblemàtic que constitueix el Gran Hotel, i també amb els detalls ornamentals del Forn del Tea-

tre. Un casal remarcable és Can Berga, del segle XVIII, sòlid i enorme. Amb el classicisme del Teatre Principal entram a la Rambla, antic jaç de la Riera abans de la desviació de 1613. Pels voltants de la Rambla, el llarg passeig malencònic de Miquel dels Sants Oliver, trobarem dos exemples d'edificis conventuals barrocs: les Caputxines i les Tereses. Al brollador de la Rambla potser trobem el vaixell surrealista de l'Auca de Rosselló-Pòrcel: "Aquí pots nedar, vaixell: el brollador t'acarona."

El darrer graó: la ciutat de ponent. El cinquè i darrer itinerari ens tanca la ciutat pel sud-oest. El Born, també com la Rambla antic jaç de la Riera, fou la primera via ciutadana durant molts anys i potser encara ho és en l'actualitat. A l'inici del passeig s'aixeca Can Solleiric, un dels casals barrocs més emblemàtics de la ciutat, destinat avui a espai d'exposicions. Llegendes i detalls dels temps dels corsaris com el Cap del Moro o el carrer de la Mà del Moro, es localitzen pels voltants del Born. Esglésies com la de Sant Gaietà (Sagrats Cors), l'oratori de Sant Feliu, Sant Joan de Malta i la parròquia de Santa Creu, una de les quatre fundacionals del segle XIII, i casals com Can Montenegro i les Carasses (Can Belloto), se situen per les rodalies. Precisament el carrer de les Carasses deu el seu nom al conjunt iconogràfic que es localitza a la façana. La plaça de la Drassana és el punt de referència més clar de l'activitat naviliera de la ciutat medieval, alhora que important centre comercial d'aquella època. El puig de Sant Pere és un dels ravals més populars de la ciutat, antigament habitatge de pescadors. Davant l'horitzó marí tenim el Consolat de Mar, antic tribunal de causes nàutiques i actual seu de la Presidència del Govern autònom. Just a la vora, separada del Consolat per la porta vella del moll, testimoni de les murades que encerclaven la ciutat, ens apareix la Llotja, brillant culminació del gòtic civil mallorquí i alhora de les nostres passejades. És obra de Guillem Sagrera i fou seu del Col·legi de la Mercaderia; les columnes entorcillades del seu interior, obertes com palmeres, i l'àngel Defenedor de la Mercaderia, encara avui ens enamoren.

RAFA GIL

"El bagatge històric i artístic de la Ciutat de Mallorca sovint resta amagat per a la majoria de residents mallorquins i, també, pel gruix de turistes i visitants, els de sol i platja."

"D'acord amb Josep Pla, podem afirmar que els racons i carrers del centre històric de Palma no són simplement per passar-hi, són per estar-s'hi, per gaudir del seu missatge de segles."

JOAN CELIA

DOMÈNEC UMBERT

Antoni Virgili: *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, València-Barcelona, Universitat de València-Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.

L'hivern del 1148 Turtusa, una ciutat de l'orient d'Al-Andalus, després d'un llarg setge es retiren els exèrcits comandats per Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona (a la foto). A les tropes comtals s'afegien els contingents aportats per magnats, bisbes, ordes militars i croats procedents d'arreu de la cristiandat. Però sens dubte l'aportació militar més destacada d'aquesta coalició "internacional" va ser la de la ciutat de Gènova, una república especialitzada –com també feien els corsaris de Pisa– a assaltar les poblacions costaneres de l'islam a la recerca de botí, de captius i del domini dels mercats. Des d'aleshores Turtusa esdevindria Tortosa, i la veu dels muetsins quedaria eclipsada pel so metàl·lic de les campanes. A l'episodi bèl·lic, com a tots els que anirien completant el mapa de la "Reconquesta", se li ha donat tradicionalment un sentit nacional i religiós. Tant fa que aquesta nació fos Espanya o Catalunya. La religió –és clar– era la mateixa. L'avanç dels regnes cristians, segons aquesta visió que es resisteix a

desapareixer, estaria inscrit en una lògica de recuperació, de restauració de la pàtria i de la veritable religió, després d'un parèntesi islàmic que només hauria estat una "dominació" àrab il·legítima i condemnada a l'oblit. Un parèntesi de quatre segles en el cas de Tortosa i de quasi vuit si es tractava de Granada, el darrer estat islàmic peninsular. Contra aquesta interpretació mítica del passat s'erigeix una sòlida escola historiogràfica, iniciada per Pierre Guichard i sobretot pel mestratge de Miquel Barceló, que hi oposa una visió crua i realista del que van ser aquells fets. La conquesta de Tortosa, com succeiria després, ja al segle XIII, en el cas de Mallorca i de València, fou un acte de conquesta colonial, amb un tracte i una funció social assignada a les poblacions vençudes –als "indígenes"– que prefigura el destí dels pobles colonitzats a partir del segle XVI.

Amb el llibre *Ad detrimentum Yspanie*, Antoni Virgili s'inscriu en aquest corrent crític que hauria de servir per llançar definitivament el concepte de "Reconquesta" al racó dels mals endreços de la historiografia. El títol de l'obra –"En menyscabament d'Espanya"– reproduïx una fórmula de l'època justificativa de l'expansionisme feudal. Perquè aquesta "Espanya" era Al-Andalus, les terres islàmiques de la península, en l'extrem occidental del món musulmà.

L'Església, que feia mig segle que ja havia predicat la Primera Croada, la guerra santa contra l'islam, donava un sentit transcendent a les ànsies de botí, primer, i de rendes estables, després, que motivava l'impuls guerrer dels cavallers i dels corsaris. La conquesta de Tortosa, doncs, és un episodi d'un procés històric de gran abast, però no de la reconquesta espanyola o catalana, sinó de l'expansió del feudalisme a costa de l'islam, des de Portugal fins a Palestina. En aquest sentit, si la visió que en dona Antoni Virgili desautoritza una construcció tan ideològica com la de "Reconquesta", també invalida qualsevol interpretació del que va ser el colonialisme medieval en termes de "xoc de civilitzacions". Des dels treballs pioners de Pierre Guichard sabem que, contràriament a les tesis nacionalistes de Menéndez Pidal, Al-Andalus no

era l'"Espanya musulmana". Per al filòleg castellà, entre els musulmans i els cristians "espanyols" hi havia més semblances que no diferències. En canvi, l'historiador francès va demostrar el que hauria d'haver estat evident: des d'una perspectiva social i antropològica Al-Andalus era una part del món islàmic, molt diferent dels regnes cristians, que s'inclouen en l'Occident feudal.

Els assetjants i els defensors de Turtusa, per tant, pertanyien a dues civilitzacions distintes, però això no vol dir que l'impuls guerrer dels catalans i dels genovesos estigués motivat per una mentalitat diferent de la dels orientals andalusins, si no és que acceptem que la dominació sobre camperols exòtics forma part dels valors occidentals. Ni Menéndez Pidal, ni Samuel Huntington, doncs.

Però tampoc no pot utilitzar-se la imatge de la societat posterior a la conquesta, on certament vivien cristians, jueus i musulmans, per a fer cants a la convivència religiosa o, encara pitjor, al multiculturalisme. De musulmans, en van quedar als voltants de Tortosa, però com a captius o camperols sotmesos. La societat que es va configurar a partir de 1148, amb deportacions dels indígenes i assentament de colons cristians –l'anomenada "repoblació"–, potser s'assemblaria més –posats a buscar paral·lismes actuals– amb una ciutat de la Palestina sota ocupació israeliana que no a la barreja ètnica de Nova York. Les coses són així: si es treballa amb rigor i honestat, com ho ha fet Antoni Virgili, el passat no sempre s'ajusta als requeriments del present.

Amb aquest llibre no es pot bastir una història "nacional" –tal com s'entén habitualment–, ni es pot provar la inevitabilitat del "xoc de civilitzacions", ni tampoc serveix per a il·lustrar una societat multicultural. En canvi, serveix, i molt, per a comprendre què va suposar realment l'exportació del feudalisme i l'inici de l'experiència colonial occidental que encara cueja a hores d'ara. En definitiva, un llibre rigorós i, potser per això, incòmode per a certes sensibilitats.

Pau Viciano

Antoni Segura i Mas. *Aproximació al món islàmic. Des dels orígens fins als nostres dies*. Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya. Biblioteca Oberta-Pòrtic, Barcelona, 2000, 205 pp.

El món islàmic s'ha convertit, després de la desaparició de l'anomenat bloc de l'Est, en l'única alternativa d'abast planetari al model econòmicament neoliberal i políticament democràtic. Amb la crisi iniciada l'11 de setembre del 2001 a Nova York i Washington, les profundes diferències que separaven ambdues concepcions del món amenacen de convertir-se en un abisme.

En aquest llibre se'ns ofereix una visió sintètica i rigorosa de la història, la demografia, la religió, la geografia, i l'economia islàmiques. Com és lògic dedica una atenció especial a les zones més conflictives, com Palestina o el Sàhara Occidental. L'obra aporta una quantitat ingent d'informació però alhora resulta de lectura fàcil i amena. Cal destacar un conjunt de quadres, taules i mapes que detallen i aprofundeixen en molts dels aspectes relatats. Així, per exemple, una interessant taula ens informa de la composició religiosa i ètnica dels països àrabs, de manera que podem recordar que alguns àrabs no són musulmans, sinó cristians, com els maronites del Líban. Entre els diversos mapes, en destacam, pel seu caràcter innovador, el que fa referència a la minoria berber del Magrib.

L'obra inclou una selecció bibliogràfica i un útil glossari amb els termes específics més corrents en la història i la cultura islàmiques.

L'autor d'aquesta acurada síntesi és el catedràtic d'història contemporània de la Universitat de Barcelona Antoni Segura Mas. Aquest professor s'ha especialitzat en l'estudi del món àrab i ha publicat, entre altres treballs, *El Magreb, del colonialisme al islamisme* (1994); *Las dificultades del plan de paz para el Sahara Occidental (1988-1995)* (1996), *El món àrab actual* (1997) i *Más allá del Islam* (2001).

Antoni Marimon

[+ Llibres]

Ernest Lluch. *La via valenciana*. Afers. Catarroja-Barcelona, 2001.

Un dels llibres que més impacte va causar en la historiografia valenciana dels setanta provenia d'un "no historiador". La publicació de *La via valenciana* d'Ernest Lluch exigí el replantejament en profunditat del que havia estat el procés d'industrialització del País Valencià. Però hi havia una dimensió que anava més enllà de la lectura i interpretació d'uns problemes d'història econòmica: el País Valencià havia descrit una trajectòria pròpia, una via no subsidiària de cap altra i, doncs, reclamava una especificitat política. Per a un debat encara no resolt s'imposava la reedició del llibre. Afers, aquesta editorial exemplar, és la que l'ha tret de nou a la llum.

Joan B. Culla (coord.). *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*. Pòrtic. Barcelona, 2001.

L'obra recull diversos estudis d'historiadors i politòlegs al voltant del partit que ha governat Catalunya en els darrers vint anys. Militància, electorat i govern conformen un triple nivell d'anàlisi d'una estructura caracteritzada per l'ambigüitat organitzativa (entre moviment i partit), l'ambigüitat i l'hegemonia polítiques (el catalanisme gradualista i "el centre mòbil"), la identificació amb l'administració de Catalunya i el lideratge personalista i omnipresent. De lectura recomanada per a pujolistes i antipujolistes.

Joaquim M. Puigverd. *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Eumo ed. Vic, 2001.

La parròquia durant l'estapa de l'antic règim va ser, entre moltes altres coses, un espai de sociabilitat amb una importància especial. Aquesta obra mira d'analitzar l'evolució de les parròquies i les seves institucions annexes (com obres i confraries) en el trànsit de l'antic règim a la revolució liberal. S'aprofita l'ocasió, també, per tal d'estudiar els orígens socials i geogràfics dels rectors, el nivell de vida i la formació cultural. Les repercussions del Concili de Trento, els projectes reformistes borbònics i la revolució liberal assenyalen etapes de canvi –i notables continuïtats– en la primera institució de base de l'església.

Manel Risques i Carles Barrachina. *Procés a la Guàrdia Civil. Barcelona (1939)*. Pòrtic. Barcelona, 2001.

El tòpic assegura que el cop d'estat del 36 va ser aturat a Barcelona per una curiosa coalició de militants ce-netistes, guàrdies civils i guàrdies d'assalt. L'obra estudia el procés pel qual un general, dos coronels, tres tinentes coronels i dos comandants van ser acusats de "rebelión militar" pel règim franquista i condemnats a mort o a cadena perpètua. El resultat és un balanç del tot nou, potser no tan heroic, però força més humà, que ens diu a més moltes coses de l'institut armat i de la repressió franquista.

EFE

La raó i l'impuls de l'art

La mort fa pocs dies de l'historiador de l'art Ernst Hans Gombrich, nascut a Viena el 1909, permet de recordar alguns aspectes d'una obra que ha transcendit la història de l'art per entrar en camps ben diversos de la història, i de manera molt excepcional esdevenir un referent cultural prop d'un públic amplíssim. Gombrich ha tingut un èxit notable en vida, i això potser l'ha allunyat de vegades del respecte de l'erudició més pura. La seva *Història de l'art*, publicada el 1950, ha estat reeditada moltes vegades i en diferents llengües. Era un esforç per donar una visió de conjunt universal amb referents ben escollits i una evolució cronològica acompanyada del desplegament d'algunes claus fonamentals per entendre l'art en general. Paral·lelament,

Gombrich era tot un símbol de la història de l'art del segle XX. Format a l'escola de Viena i Berlín, es va orientar molt aviat cap a la psicologia i la psicoanàlisi, enfrontant-se a l'historicisme. Va seguir el camí de molts exiliats prestigiosos, austríacs o alemanys, i en el seu cas el punt de destinació va ser Anglaterra, on va arribar el 1935 i va esdevenir molt ràpidament una institució nacional en l'ensenyament i la difusió de l'art. Ell era especialista en el Renaixement, i va desplegar la iconologia amb la reconstitució d'alguns programes iconogràfics prestigiosos. Estava en contra de la història cronològica i progressiva de l'art, creia en la possibilitat d'una comprensió global. L'art correspon a una sociologia històrica feta de necessitats i de rebutjos en un moment determinat; una de les seves obres clau va ser *Art i il·lusió*, publicada el 1960, amb la qual anava marcant el camí cap a la psicologia de la representació pictòrica, intentant explicar les raons per les quals les imatges s'imposen a la sensibilitat humana.

Gombrich va dirigir l'Institut Warburg de Londres des del 1959, i una gran part de la seva obra està reunida en volums que recullen conferències i lliçons, sovint dedicades a la historiografia de l'art. Pel que fa a l'art del segle XX ell sempre es va manifestar partidari de la tradició i hermètic enfront de l'abstracció. Avui, el seu nom és conegut arreu del món com un fenomen d'intuïció davant de l'obra d'art. Segons ell, la pintura no existiria sense públic, sense espectador. Aquest és essencial en el desenvolupament estilístic. És el receptor de l'obra qui l'allibera i la fa anar més enllà del que hauria volgut el seu propi autor. Descobrir una obra d'art és per a nosaltres una qüestió de cor, d'impuls, d'instint i de passió, però conèixer la seva existència és una qüestió de cap, d'intel·ligència, de memòria i de coneixement. L'associació del cor i del cap ha estat intensament demanada per Gombrich, perquè la raó i l'impuls s'associïn en l'estudi de l'art.

Xavier Barral i Altet

L'Afganistan, una història mil·lenària

Dissortadament de màxima actualitat, l'Afganistan és avui un país d'interès per a tot el món. Poc se'n sap, d'aquell país que està dotat d'una gran riquesa i varietat cultural. Això és, precisament, els que ens acosta el Centre Cultural de la Fundació "La Caixa", a Barcelona, fins el 23 de desembre de 2001, en l'exposició "Afganistan, una història mil·lenària", comissariada per Pierre Cambon.

Situat a les muntanyes de l'Àsia central, el territori de l'actual Afganistan va ser una baula de la ruta de la seda, es va convertir en un punt de trobada dels grans imperis i, per aquest raó, en un mosaic d'ètnies, cultures i religions. L'exposició "Afganistan, una història mil·lenària" presenta al públic interessat l'extraordinària bellesa del patrimoni afganès a través d'un conjunt d'obres d'art que abraça tota la història antiga, des de la prehistòria fins a l'Afganistan

islamitzat del segle XV. L'exposició reuneix 230 peces singulars procedents de diversos museus i col·leccions privades, com ara el Musée de l'Homme de París, el Museum für indische Kunts de Berlín, el Museu de l'Ermitage de Sant Petersburg i el Musée National des Arts Asiatiques (MNAA) Guimet de París. Els museus espanyols, a diferència dels de França, Dinamarca o el Japó, no tenen col·leccions de l'art de Gandhara, Hadda o Kafiristan, de manera que la mostra vol revelar a un públic que no ha tingut accés a aquestes riqueses artístiques la varietat d'un llegat de gran importància que ens aporta aquesta cultura.

Un motiu per reflexionar sobre tot allò que veiem, allò que no veiem i, sobretot, allò que no ens deixen veure. El mes de març de 2001 ens feren veure l'aberració dels talibans que destruïren dues grans estàtues de Buda. Un atemptat cultural, històric i artístic. Tots hi estam d'acord.

I amb la guerra actual.. algú hi pensa que aquella és una cultura rica a protegir? O això ja no importa ara?

M. P. F.

[+]

Fotografies de la Guerra Civil

La nostra darrera guerra civil, com totes les guerres, es dirimí també en el camp de la informació i de la propaganda. Ara, el Museu Nacional d'Art de Catalunya, a Barcelona, presenta l'exposició "La Guerra Civil Espanyola, fotògrafs per a la història", que aplega un gran nombre d'imatges captades per una quarantena de fotògrafs del país i forans. Fins al 13 de gener.

Centre de Documentació Fascinació i Terror, a Nuremberg

Només per a aquells que pugen viatjar a Alemanya, sigui durant el pont d'inicis de desembre o bé per Nadal. Si hi van, no es perdin una visita a Nuremberg i, sobretot, al Centre de Documentació "Fascinació i Terror", ubicat a l'edifici Reichsparteitag, que durant els anys del nazisme acollí molts mítings d'Adolf Hitler. El centre fou inaugurat el passat diumenge 4 de novembre. Si poden anar-hi no es perdin la possibilitat de veure aquest recull de documentació fotogràfica sobre el nazisme i la guerra mundial (1939-45) que s'hi exposa. Si més no per recordar i esfereir-se davant l'aberració de la guerra i del nazisme.

Novel·la històrica a Sa Nostra

Cinc catedràtics i dos novel·listes debateran, en sessions que s'allargaran fins el proper mes de febrer, el ressorgiment de la novel·la històrica. Les sessions es realitzaran al Centre de Cultura de Sa Nostra (Caixa d'Estalvis de Balears), a Palma, els dies 19 de novembre, 3 de desembre, 21 de gener, i 4 i 18 de febrer; totes elles a les 20 hores.

EL TEMPS

VALERIÀ WEYLER, el ferro desconegut

El general mallorquí Valerià Weyler i Nicolau (Palma, 1838 - Madrid, 1930) va ser un dels militars més importants de l'època de la Restauració. Va participar a totes les guerres del seu temps i va ser capità general de Canàries, Balears, Filipines i Catalunya. La seva carrera com a militar va adquirir una dimensió internacional quan va ser nomenat, el mes de gener de 1896, capità general de Cuba. La guerra, iniciada el 1895, era tan adversa pels espanyols que els independentistes amenaçaven l'Havana. Weyler reorganitzà les tropes espanyoles i posà en marxa el pla que fou conegut com les "reconcentracions" de població indígena que provocaren dotzenes de milers de morts per manca d'higiene i alimentació.

Aquesta pràctica va tenir una forta repercussió tant a Espanya com als Estats Units. La premsa nord-americana no es

va estar de res a l'hora de criticar durament Weyler per la duresa dels seus mètodes. Aquesta pressió va fer que el Govern espanyol el destituís a l'octubre de 1897, quan preparava una gran ofensiva contra els insurrectes. El general mallorquí sempre digué que la seva destitució fou executada per "donar satisfacció als Estats Units", i que si l'haguessin deixat acabar la feina hauria vençut. Molt s'ha escrit sobre Weyler, l'home anomenat pels seus partidaris com *el hombre de hierro*. Però hi ha uns certs ferros no gaire desconeguts per permeten fer-se una idea més aproximada de com era aquest personatge mallorquí que va viure a cavall entre dos mons.

Després de ser destituït torna cap a la península. És aclamat pels seus partidaris arreu d'Espanya. La premsa afi insinua, quan no ho diu directament, que el que necessita Espanya és un "guia" i clarament s'identifica el general mallorquí com la persona que podria salvar l'estat de "*los politicastros*" (com es veu la terminologia ultra començava a tenir èxit ideològicament, per passar a l'acció quatre dècades més tard). Però Weyler, com recorda l'historiador Antoni Marimon, especialista en el militar, mai no escoltà els cants de sirena per encapçalar un aixecament militar contra el poder polític.

Quan es deixa estimar pertot arreu, des de la seva tornada (i abans de la derrota espanyola davant EUA; agost de 1898) Weyler no para de justificar la seva política repressora a Cuba i la contundència militar. Però no només això. En una entrevista a un periodista britànic a Madrid, que escrivia per a *The Daily Telegraph*, de Londres, l'abril de 1898, dóna una dada que il·lustra com era el personatge, i quant el devien témer els membres del Govern que el destituïren. Diu Valerià Weyler que abans de ser destituït no només havia insistit davant el Govern espanyol en la necessitat de seguir i incrementar la duresa del seu comandament, sinó que... havia presentat un pla per envair els Estats Units. Efectivament, Weyler explica que el seu pla presentat al Govern era acabar d'aclimatar i preparar un contingent de 50.000 homes que envairien les costes nord-americanes per —això ho deixa intuir— provocar tal estat de pànic en la població que la

pressió de l'opinió pública americana obligàs el Govern de Washington a establir una pau més avantatjosa per als interessos espanyols. Previsiblement Weyler es referia tan el·lípticament al manteniment de la sobirania espanyola de Cuba.

I és que dir de Weyler que era un "home de ferro" no és cap exageració dels seus aduldors. I també era un home molt peculiar. El llibre de Julio Romano, *Weyler, el hombre el hierro*, publicat a Madrid per Espasa-Calpe el 1934, dóna algunes dades també rellevants, i poc negudes, del personatge.

Especialment curiós és el seu gust pel sexe. Don Valerià vivia amb la seva esposa però no hi tenia tractes sexuals de cap mena, després que la seva esposa el trobàs amb nombroses aventures extramatrimonials i pactaren una mena de "separació amigable de la seva esposa a la llar", segons expressió de Romano. Els afanys sexuals de Weyler no tendrien importància si no fos per com es relacionaren amb la seva posició militar i política a Cuba. El general tingué diverses amants allà. Una de les més intenses relacions la tingué amb una cubana casada que solia visitar amb nocturnitat i certa irresponsabilitat, perquè amagava a tot hom la relació i l'anava a veure sol. Ell mateix conta en el llibre de Romano com els insurgents, coneixedors de la relació, li prepararen una nit, al retorn del passional encontre diari, una emboscada per matar-lo, i com, segons ell diu, fent ús de la sang freda evità la mort. Avança mirant als ulls "al negre de dos metres, semblaven dos cans que s'ensenyen els claus" i quan era a prop, el fità encara més fixament. L'atacant, se suposa, degué quedar impressionat de la mirada i decisió, es repensà l'acció i se'n va anar. Weyler assegura que l'endemà la policia li va confirmar que eren quatre insurgents els que pretenien matar-lo i que havien fet cames enrere inexplicablement.

Llegenda o realitat, fantasia invasora dels Estats Units o arriscats plans militars, les dues dades il·lustren com era uns dels personatges més peculiars de la milícia espanyola de tots els temps, el general mallorquí Valerià Weyler.

Miquel Payeras